

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ТЕМУ:**

**«КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗИМОВОЇ (1939–1940)
ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ (2014–2025) ВОЄН:
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)

Освітній рівень: бакалавр

Виконав:

Навозенко Олександр Юрійович –
студент 41 групи

Науковий керівник:

Павленко Людмила Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Католик Андрій Віталійович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і
методики викладання історії
та суспільних дисциплін

Чернігів – 2026

Роботу подано до розгляду _____ 2026 року.

Студент	_____	<u>Олександр НАВОЗЕНКО</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Науковий керівник	_____	<u>Людмила ПАВЛЕНКО</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Рецензент	_____	<u>Андрій КАТОЛИК</u>
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри

всесвітньої історії та міжнародних відносин

(назва кафедри)

протокол № від 2026 року

Студент допускається до захисту цієї роботи в екзаменаційній комісії.

В. о. завідувача кафедри

(підпис)

Любов Шара

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1	13
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ЗИМОВОЇ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄН	
1.1. Передумови та причини розв’язання воєн	13
1.2. Соціально-економічні та ресурсні реалії: до, під час і після воєн	20
1.3. Дипломатичний вимір воєн	29
1.4. Гендерний аспект воєн	36
Висновки до першого розділу	42
РОЗДІЛ 2	44
АНАЛІЗ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗИМОВОЇ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄН НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
2.1. Актуальність вивчення проблеми в контексті «Концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти»	44
2.2. Відповідність компетентісного потенціалу проблеми Державному стандарту базової середньої освіти	47
2.3. Практичний досвід НУШ та перспективи реформованої профільної школи у репрезентації Зимової та російсько-української воєн	50
2.4. Шкільний підручник як інструмент вивчення проблеми	54
2.5. Методичні підходи до формування критичного мислення у здобувачів загальної середньої освіти в процесі вивчення Зимової та російсько-української воєн	64
Висновки до другого розділу	68
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	75
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Актуальність теми. Запропонована тема дослідження має як наукову актуальність, так і важливе значення для формування у здобувачів загальної середньої освіти критичного мислення, що є особливо цінним в умовах російсько-української війни, яка триває.

Зимову війну 1939–1940 рр. та сучасну російсько-українську війну розділяє понад вісімдесят років, однак їхня уявна подібність настільки разюча, що вона активно відтворюється як у публічному дискурсі, так і в частині наукових інтерпретацій. Від політичних заяв, зокрема Александра Стубба, до масових уявлень у соціальних мережах і аналітичних досліджень простежується тенденція до порівняння цих конфліктів як таких, що нібито мають спільну природу, подібну динаміку розвитку та потенційно схожі сценарії завершення.

Водночас така інтерпретаційна паралель є дебатованою, оскільки може бути зумовлена не лише реальною структурною подібністю історичних процесів, а й типовою для історичного мислення схильністю шукати аналогії між сучасністю та минулим. Саме ця напруга між подібністю і відмінністю робить тему особливо актуальною: вона вимагає не простого зіставлення двох воєн, а поаспектного аналізу їхніх причин, механізмів, наслідків і меж порівнюваності. Ця проблема поки немає адекватного віддзеркалення у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Додаткову актуальність темі надає необхідність осмислення довготривалих тенденцій у зовнішньополітичній та військовій стратегії Росії як держави – продовжувача радянської політичної традиції, що в різні історичні періоди застосовувала подібні механізми військового тиску, експансії та примусу. Також порівняння Зимової та російсько-української воєн дозволяє виявити як сталі елементи агресивної політики Кремля, так і їх трансформації.

Саме тому зазначена наукова проблема, досліджена у кваліфікаційній роботі, є чудовим матеріалом для вивчення здобувачами загальної середньої освіти і за допомогою правильних методичних підходів може сприяти їх

національно-патріотичному вихованню та впливати на формування критичного мислення. Це надзвичайно актуально у період концептуальних змін історичної освіти, оскільки педагоги потребують методичної підтримки та обміну новими ідеями і розробками для успішної професійної діяльності.

Мета дослідження – на основі комплексного історико-компаративного аналізу Зимової (1939–1940 рр.) та російсько-української (2014–2025 рр.) воєн обґрунтувати педагогічний потенціал використання цієї проблематики та відповідні методичні підходи, спрямовані на ефективне формування критичного мислення, історичної компетентності та готовності до протидії пропагандистським і маніпулятивним наративам у здобувачів загальної середньої освіти на уроках історії.

Відповідно до визначеної мети слід вирішити такі дослідницькі **завдання**:

- схарактеризувати стан вивченості проблеми та джерельну базу дослідження;

- здійснити компаративний аналіз причин, передумов та міжнародно-політичного контексту розв’язання Зимової (1939–1940) і російсько-української (2014–2025) воєн;

- проаналізувати соціально-економічний, військовий, дипломатичний, інформаційно-пропагандистський та гендерний виміри обох конфліктів, визначивши подібне та відмінне;

- дослідити відповідність компетентісного потенціалу проблеми «Концептуальним засадам реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти», Державному стандарту базової середньої освіти та ступінь репрезентації Зимової та російсько-української воєн у типових і модельних навчальних програмах, а також у шкільних підручниках;

- проаналізувати практичний досвід Нової української школи (НУШ) та перспективи реформованої профільної школи у репрезентації Зимової та російсько-української воєн;

- обґрунтувати методичні підходи до використання зазначеної воєнно-історичної проблематики на уроках історії для формування в здобувачів освіти

умінь критично оцінювати інформацію, розпізнавати маніпулятивні наративи та протидіяти дезінформації.

Об'єктом дослідження є процес формування критичного мислення у здобувачів загальної середньої освіти під час вивчення Зимової та російсько-української воєн.

Предметом дослідження є порівняльні характеристики Зимової та російсько-української воєн у контексті множинності їх вимірів, їхній потенціал у формуванні критичного мислення здобувачів освіти, нормативна база, що забезпечує освітню діяльність закладів загальної середньої освіти, програмне і навчально-методичне забезпечення викладання на уроках історії, методичні підходи, практичні форми, методи викладання історії на основі компаративного аналізу Зимової (1939–1940 рр.) та російсько-української (2014–2025 рр.) воєн.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складають принципи:

- історизму — вимагає розглядати події Зимової війни та сучасної російсько-української війни в їхньому конкретно-історичному розвитку, взаємозв'язку та з урахуванням специфіки відповідних епох (соціально-економічного, політичного й технологічного контекстів XX та XXI століть).

- об'єктивності — зобов'язує спиратися на всебічно перевірені історичні факти, автентичні джерела та верифіковані дані, уникаючи суб'єктивного політизованого трактування минулого і сучасності під час формування критичного мислення учнів.

- компетентнісний — є базовим для сучасної школи (за стандартами НУШ). Він передбачає, що метою навчання є формування стійкої інтегральної компетентності – здатності учня самостійно мислити, аналізувати інформацію та застосовувати критичне мислення у реальному житті.

- орієнтований підхід — орієнтує на врахування вікових, психологічних та індивідуальних особливостей підлітків (здобувачів загальної середньої освіти) під час опрацювання складних, а часто й емоційно важких і травматичних тем, пов'язаних із воєнними діями.

Також дослідження спирається на принцип зв'язку навчання з життям (актуалізації), що вимагає використання історичного матеріалу Зимової війни як ключа до розуміння сучасних подій в Україні (2014–2025 рр.), які оточують учня в його повсякденному житті та інформаційному просторі.

Досягти поставленої мети вдалося завдяки застосуванню наступних методів:

- компаративного аналізу — дозволяє виявити спільні та відмінні риси досліджуваних конфліктів, мінімізуючи ризик прямолінійних історичних аналогій;

- системного аналізу, спрямованого на розгляд воєн як комплексних соціально-політичних систем, а нормативних документів із забезпечення освітнього процесу як цілісної бази для стимулювання і обґрунтування доцільності використання зазначеної проблематики, також вивчення процесу формування критичного мислення як системного педагогічного впливу.

- структурно-функціонального аналізу — для вивчення взаємодії військових, економічних і соціальних компонентів;

- історико-генетичного — для відстеження трансформації форм ведення війни у довготривалій перспективі;

- діяльнісного — акцентує на тому, що критичне мислення формується лише тоді, коли учень є активним учасником процесу і вчиться самостійно деконструювати фейки, зіставляти джерела, брати участь у дебатах тощо;

- індуктивно-дедуктивного — для формулювання висновків і узагальнень;

- педагогічного моделювання та проєктування — для створення авторських дидактичних матеріалів та моделей уроків історії на основі компаративного аналізу двох воєн.

Теоретична база даного дослідження представлена науковими працями монографічного характеру та окремими науковими статтями. Щодо вивченості проблеми компаративного аналізу, слід зазначити, що у радянський період конфлікт подавався як вимушений оборонний крок СРСР для захисту Ленінграда, а відповідальність за агресію замовчувалася. Навіть тоді

накопичувався джерельний матеріал, який згодом став основою для переосмислення війни. Після розпаду СРСР у працях Семиряги М. І., Носкова А. М., Гончара Б. М. та Трубайчука А. Ф. [27; 10; 41; 42] Зимову війну почали розглядати як прояв імперської політики Сталіна та як частину ширшої європейської кризи.

З-поміж фінських дослідників варто відзначити Вехвіляйнена О. та Мейнандера Г., які поглибили аналіз, звернувши увагу на військову стратегію, суспільну мобілізацію і пропаганду [2; 20; 21]. Вагомий внесок у концептуалізацію загального політичного та оборонного контексту зробили також Лескінен Я., Юутілайнен А. та Туртола М., які детально реконструювали хронологію бойових дій та оборонну доктрину Гельсінкі [57; 58]. Своєю чергою, праці Юссілі О., Хентіля С. та Неваківі Й. дозволили глибше збагнути трансформацію політичної системи Фінляндії в умовах зовнішньої загрози, а дослідження Хомілі А. вивели аналіз на сучасний рівень, окресливши тяглість геополітичних викликів Північної та Східної Європи [60; 55].

Українські студії суттєво продемонстрували національний вимір цієї війни. Окрім розвідок Макаренка А. та Гоменюка І., які розкрили трагічну долю радянських з'єднань, укомплектованих українцями в карельських снігах [19; 9], на особливу увагу заслуговують праці В. Гриневича [11; 12]. Автор прискіпливо дослідив стан і настрої Червоної Армії за лаштунками «визвольних походів» 1939–1940 рр., викриваючи внутрішні прорахунки та ідеологічний кризу радянського війська. Важливі мілітарні та дипломатичні аспекти тогочасного світового порядку крізь призму української історичної науки були висвітлені у роботах Чалого С. та Марущака М. [46; 20].

Щодо російсько-української війни, зауважимо, що саме після 2022 р. сформувався, з об'єктивних причин, найбільш репрезентативний корпус джерел, який розпочав її наукове дослідження. Цілком зрозуміло, що вітчизняна та зарубіжна історіографія цього конфлікту перебуває на етапі свого стрімкого становлення, проте в ній уже чітко окреслилися провідні концептуальні та методологічні підходи.

У монографічних дослідженнях Плохія С. М. та Кузьо Т. повномасштабне вторгнення аналізується як класична колоніальна війна за незалежність, зумовлена імперським реваншизмом Кремля, а британський дослідник Галеотті М. розглядає її у контексті ширших мілітарних кампаній Москви останніх десятиліть [28; 56; 53]. Системне академічне осмислення передумов і глобального виміру конфлікту представлене у колективних працях Інституту історії України Національної академії наук України (НАН) під редакцією Смолія В. А., Віднянського С. В., Мартинова А. Ю. та Реєнта О. П. [37]. Особливу увагу дослідники, зокрема Касьянов Г. В. та Ясь О. В., приділяють історичній політиці Росії як безпосередньому чиннику агресії, викриваючи механізми маніпулятивного конструювання імперських міфів [17; 48].

Питання періодизації та стратегічного аналізу бойових дій порушуються у статтях Грицюка В. М., Пашкової О. В. та Можаровського В. М., а систематизацію та аналіз наукових публікацій у періодиці здійснили Бойчук А. М., Ільницька Н. М., Ільницький В. І., Тельвак В. В. та Талалай Ю. О., висвітливши рецепцію війни на сторінках фахових вітчизняних та закордонних видань [16].

Перші спроби безпосереднього порівняння Зимової та російсько-української воєн у вітчизняній науковій літературі вже з'явилися. Особливо показовою є праця Місько В. В. та Романіва А. Р. «Радянсько-фінська (Зимова) війна та повномасштабне російське вторгнення в Україну: історичні паралелі», де автори акцентують увагу на структурній подібності агресивних стратегій Москви, на ролі пропаганди, на спробах легітимації війни через псевдоісторичні аргументи та на способах мобілізації суспільства [23]. Такі дослідження демонструють, що компаративний метод може бути надзвичайно продуктивним інструментом наукового аналізу, якщо його застосовувати не для ототожнення воєн, а щоб виявити повторення імперських моделей дій.

Крім того, теоретико-методичне підґрунтя дослідження сформоване на основі праць у галузі розвитку критичного мислення, які дозволяють трансформувати воєнно-історичний матеріал у дієвий педагогічний інструмент.

Провідне місце у методологічній архітектурі роботи посідає доробок Пометун О. І. і Гупан Н. М. Їх концепція стала базою для побудови предметної моделі розвитку мислення учнів на уроках історії за таксономією Блума, структурування фаз уроку та моделювання етапу рефлексії [31; 32]. Окремі інтерактивні прийоми активного навчання співзвучні також із підходами Кроуфорда А. Особливу значущість для роботи в сучасних реаліях має дослідження Журби О. О., яке дало змогу адаптувати методики до умов НУШ і виробити рекомендації щодо роботи школярів із суперечливою інформацією під час війни [15].

Водночас відбулися суттєві зміни у змісті сучасної шкільної історичної освіти, що безпосередньо пов'язані з актуалізацією воєнно-історичної проблематики, посиленням уваги до формування критичного мислення здобувачів освіти та необхідністю протидії пропагандистським і маніпулятивним наративам.

Джерельна база дослідження сформована з кількох взаємопов'язаних груп джерел, що забезпечують комплексне висвітлення проблематики Зимової війни 1939–1940 рр., сучасної російсько-української війни та можливостей їхнього використання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Першу групу становлять історичні писемні джерела, пов'язані із Зимовою війною. До них належать міжнародні договори, дипломатичні акти та міждержавні угоди, що відображають політичні передумови, перебіг і завершення радянсько-фінського конфлікту. Найважливішими серед них є Договір про ненапад між Союзом Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) і Фінляндією від 21 січня 1932 р., радянсько-німецький пакт про ненапад (пакт Молотова–Ріббентропа) від 23 серпня 1939 р., Договір про взаємодопомогу і дружбу між Радянським Союзом і Фінляндською Демократичною Республікою (ФДР) від 2 грудня 1939 р., укладений урядом Куусінена О. В., а також Московський мирний договір від 12 березня 1940 р., що завершив бойові дії між СРСР і Фінляндією. Важливе значення мають також офіційні дипломатичні ноти, заяви урядів та матеріали міжнародних організацій,

насамперед документи Ліги Націй щодо розгляду радянської агресії проти Фінляндії та виключення СРСР зі складу цієї організації у грудні 1939 р.

Другу групу становлять писемні джерела, що стосуються російсько-української війни. До неї належать нормативно-правові акти та офіційні документи органів державної влади України, зокрема Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні від 24 лютого 2022 р., закони України щодо затвердження відповідних указів Президента, офіційні матеріали Міністерства оборони України, Міністерства закордонних справ України та Офісу Президента України. Особливе місце посідають випуски «Воєнно-історичного опису російсько-української війни», підготовлені Генеральним штабом Збройних Сил України (ЗСУ) та Центральним науково-дослідним інститутом Збройних Сил України, які містять систематизований виклад перебігу бойових дій, аналіз стратегічної обстановки та особливостей ведення війни. До цієї групи також належать документи міжнародного характеру, зокрема матеріали Глобального саміту миру, тексти Української формули миру, резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН) щодо агресії Російської Федерації (РФ) проти України та інші документи, які відображають міжнародно-правовий вимір сучасного конфлікту.

Окрему групу утворюють нормативно-правові джерела, що регламентують організацію освітнього процесу в Україні. До них належать Закон України «Про освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту», Державний стандарт базової середньої освіти, Державний стандарт профільної середньої освіти, Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти, Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти, модельні навчальні програми з історії України та всесвітньої історії, а також інструктивно-методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо викладання історії в закладах загальної середньої освіти.

Важливе місце в джерельній базі посідають шкільні підручники, які розглядаються як самостійний вид історико-педагогічних джерел. Їх аналіз дозволяє простежити особливості репрезентації Зимової війни та російсько-

української війни в сучасному шкільному курсі історії. Джерельну основу цього блоку становлять чинні підручники з всесвітньої історії для 10 класу, зокрема видання Васильківа І. Д., Сіромського Р. Б. та Островського В. Б., Гісема О. О. та Мартинюка О. О., Полянського П. Б., Ладиченко Т. В., Сорочинської Н. М., Щупака І. Я., а також підручники з історії України для 11 класу авторства Галімова А. А., Гісема О. В., Мартинюка О. О., Хлібовської Г. М., Крижановської М. Є., Наумчука О. В., Власова В. С., Кульчицького С. В., Панаріна О. Є.

Важливе значення для дослідження мають наративні джерела, представлені насамперед працею Лууконен Ф. «Лотта-Свярд 1939–1940: Ілюстрації та описи фінської війни». Ця джерело репрезентує свідчення автора, її спогади, описи діяльності жіночої організації «Лотта Свярд» та ілюстративний матеріал, який дозволяє реконструювати роль жінок у фінському суспільстві під час війни та дослідити особливості функціонування тилу в умовах воєнного часу.

Окрему категорію становлять зображальні та аудіовізуальні джерела, представлені фотографіями, плакатами, карикатурами, картографічними матеріалами та відеоматеріалами, вміщеними в додатках до роботи. До них належать документальні й науково-популярні відео українською, англійською, фінською та іншими мовами, присвячені причинам, перебігу та наслідкам Зимової війни, а також порівняльному аналізу радянсько-фінського та російсько-українського конфліктів. Використання цих джерел сприяло візуалізації історичного матеріалу, уточненню окремих аспектів воєнної історії та розробці навчально-методичного супроводу дослідження.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання висновків і матеріалів роботи під час підготовки та проведення уроків історії в 10–11 класах, розроблення інтегрованих навчальних занять, факультативних курсів, предметних тижнів, історичних дискусій і проєктів. Окремі положення дослідження можуть бути застосовані під час добору джерел, укладання порівняльних завдань, створення проблемних питань і формування навчальних матеріалів, спрямованих на розвиток аналітичного та критичного мислення

здобувачів освіти. Такий практичний вимір безпосередньо узгоджується з сучасними засадами реформування історичної освіти, де наголошено на розвитку компетентностей, проблемно-хронологічній синхронізації навчання, інтегрованих міждисциплінарних заняттях і активній роботі з джерелами та сучасними дидактичними матеріалами.

Наукова новизна полягає у спробі комплексного співставлення двох воєн із значною хронологічною дистанцією з урахуванням не лише військово-стратегічних, але й соціально-економічних та гуманітарних параметрів, а також у осмисленні меж коректності історичних аналогій. Такий підхід дає змогу не просто зіставити два воєнні конфлікти, розділені понад восьмидесятьма роками, а й простежити тяглість імперських практик, механізмів легітимації агресії та способів маніпулятивного конструювання образу «оборонної війни». Особливість дослідження визначається його міждисциплінарним характером, що поєднує історичний і педагогічний підходи. Це дозволяє розглядати воєнно-історичну проблематику не лише як предмет наукового порівняння, а і як важливий змістовий ресурс сучасної історичної освіти.

Новизна дослідження полягає також в обґрунтуванні доцільності використання компаративного аналізу Зимової та російсько-української воєн у сучасному освітньому процесі як способу навчити учнів не лише впізнавати пропагандистські й маніпулятивні наративи, а й самостійно їх розбирати, перевіряти та критично оцінювати.

Апробація результатів роботи. Результати дослідження було оприлюднено під час XXVII Наукової конференції молодих учених та студентів (Чернігів, 24 квітня 2024 р., доповідь на тему «Фінська пропаганда у Зимовій війні»); під час XXVIII Наукової конференції молодих учених та студентів (Чернігів, 23 квітня 2025 р., доповідь на тему «Фінляндська демократична республіка як феномен: історичний аналіз ознак держави»); під час XXIX Наукової конференції молодих учених та студентів (Чернігів, 6 травня 2026 р., доповідь на тему «Жіноче питання у Зимовій війні: історико-соціальний аналіз трансформації ролі жінки»).

Публікації. Проміжні результати дослідження опубліковані у Збірнику наукових праць студентів та молодих учених *Juvenia studia* (Стаття «Фінська пропаганда у Зимовій війні». *Juvenia studia*. 2024. № 14. С. 48–52. Стаття «Фінляндська демократична республіка як феномен: історичний аналіз ознак держави». *Juvenia studia*. 2025. № 15. С. 13–17); подані до публікації у Збірнику наукових праць студентів та молодих учених *Juvenia studia* (Стаття «Жіноче питання у Зимовій війні: історико-соціальний аналіз трансформації ролі жінки»).

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі списку умовних скорочень, змісту, вступу, двох структурованих розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Загальний обсяг змістової частини дослідження становить 75 сторінок. Окремий додаток містить авторський план-конспект уроку для 11 класу на тему «Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну», розроблений із використанням компаративного підходу та елементів проблемно-аналітичного навчання.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ЗИМОВОЇ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄН

1.1. Передумови та причини розв’язання воєн

Аналіз історичних процесів, що призвели до розв’язання Зимової війни Радянського Союзу проти Фінляндії та до сучасної агресії Російської Федерації проти України, виявляє глибоку структурну спорідненість у стратегічній культурі російського експансіонізму. Обидва конфлікти не були ізольованими актами міждержавного насильства, а постали як кульмінація тривалих ревізійністських стратегій, спрямованих на руйнування існуючого міжнародного порядку та відновлення імперських сфер впливу. У їхній основі лежить заперечення суб’єктності сусідніх народів та країн, використання маніпулятивних концепцій безпеки як виправдання для територіальних загарбань [23, с. 140; 48, с. 11–12]. Порівняння цих двох трагедій, розділених вісьмома десятиліттями, дозволяє ідентифікувати сталі патерни агресії, які Москва застосовує для демонтажу суверенітету держав, що колись перебували в орбіті її впливу.

Першочерговою передумовою обох воєн була історична травма російської політичної еліти, спричинена розпадом імперських структур – Російської імперії у 1917 р. та Радянського Союзу у 1991 р. [29, с. 112]. Фінляндія, як і Україна, здобула незалежність у моменти геополітичних катастроф центральної влади в Москві [21, с. 98; 38, с. 19]. У 1917–1918 рр. Фінляндія пережила болісний розрив із більшовицькою Росією, що включав громадянську війну та відбиття спроб радянського експорту революції [60, с. 45]. Сталінський режим у 1930-х роках розглядав незалежність Фінляндії як історичну помилку та стратегічну загрозу, особливо через близькість фінського кордону до Ленінграда [10, с. 210]. Аналогічно сучасне російське керівництво сприймає розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу століття», а незалежність України – як результат зовнішніх маніпуляцій і загрозу внутрішній стабільності Росії.

Реваншистський підхід Кремля базується на запереченні права сусідніх держав на власний вибір безпекового та політичного вектору розвитку. У 1939 р. СРСР прагнув ліквідувати наслідки фінської незалежності 1918 р., а у 2014 і 2022 рр. РФ намагалася нівелювати результати українського державотворення після 1991 р. [23, с. 145]. Обидва агресори апелювали до ідеї «історичної справедливості» та «єдиного простору»: у 1939-му – як «забезпечення безпеки колиски революції», у 2022-му – як міфічний «захист історичної Росії» [27, с. 4; 17, с. 14].

Ключовою причиною обох воєн було прагнення Москви легітимізувати свій контроль над регіоном через угоди з іншими великими державами або через нав'язування односторонніх обмежень суверенітету жертви. 23 серпня 1939 р. СРСР і нацистська Німеччина підписали пакт Молотова–Ріббентропа, секретний протокол якого віддавав Фінляндію до радянської сфери інтересів [2, с. 14; 41, с. 45]. Ця угода стала фундаментом для подальшої агресії, оскільки гарантувала Сталіну свободу дій і відсутність втручання з боку Берліна [42, с. 88]. Радянський Союз почав висувати ультимативні вимоги країнам Балтії та Фінляндії, покладаючись на це закулісне право сили. Фінляндія, на відміну від інших балтійських країн, відмовилася погодитися на умови, які фактично позбавляли її оборонних рубежів на Карельському перешийку [49, с. 112].

У сучасному контексті Росія намагалася відтворити логіку подібного типу, висувуючи в грудні 2021 р. ультимативні вимоги до США та НАТО [5, с. 14]. Проекти договорів, запропоновані Москвою, передбачали юридичну заборону на розширення НАТО та припинення будь-якої військової діяльності Альянсу в Україні, Східній Європі й Центральній Азії. Фактично Росія вимагала визнання за собою виключного права на контроль над пострадянським простором, що дзеркально відображає логіку секретного протоколу 1939 р. [45, с. 167; 3, с. 102]. Відмінність полягає в тому, що у 1939 р. СРСР знайшов партнера в особі Гітлера для поділу сфер впливу, тоді як у 2022 р. Захід відмовився йти на цинічну угоду за рахунок суверенітету третіх країн, що підштовхнуло Путіна до демонстрації сили шляхом прямої військової експансії в Україну [41, с. 52].

Радянські вимоги до Фінляндії, в їх остаточному вигляді, сформувалися в жовтні–листопаді 1939 р. і включали оренду півострова Ханко під військову базу, передачу стратегічних островів у Фінській затоці та перенесення кордону на Карельському перешийку на десятки кілометрів углиб фінської території [51, с. 74]. Сталін аргументував це «захистом Ленінграда», хоча справжньою метою було знищення, або частковий контроль лінії оборонних споруд і відкриття шляху на Гельсінкі [64, с. 35]. Аналогічно, вимоги Росії щодо «нейтралітету» України та «демілітаризації» у 2022 р. мали на меті позбавити Україну здатності до самооборони, зробивши її вразливою для остаточного поглинання [28, с. 165]. В обох випадках агресор маскував наступальні плани риторикою «неподільності безпеки», стверджуючи, що безпека однієї держави не може забезпечуватися за рахунок безпеки іншої, хоча насправді саме Москва виступала джерелом перманентної загрози регіональної та світової стабільності.

Основою для розв'язання воєн стало ідеологічне заперечення права на існування окремих націй – це спільна риса обох кампаній. Радянська пропаганда 1939 р. зображала Фінляндію як «рабів у кліщі Маннергейма», а радянську армію – як «визволителя». Сучасна російська риторика заперечує історичну та етнічну окремішність українців, просуваючи концепцію «одного народу» і маркування спротиву агресору як «нацизм» [9; 17, с. 18]. Використання терміну «денацифікація» у 2022 р. є прямим наслідуванням радянської риторики воєнного часу. Тільки Радянський Союз апелював до боротьби з білим рухом, тому й фінів тоді називали «білофінами», а Росія, в свою чергу, чомусь апелює до німецько-радянської війни використовуючи такі «терміни» [11, с. 97]. Об'єктивності й послідовності в цьому немає, однак такі мертвонароджені прояви російської пропаганди спонукають до проведення історичних паралелей, навіть в тих випадках, де їх провести здавалося неможливим.

В обох випадках агресор створює фіктивну реальність, у якій він не порушує міжнародного права, а виконує «історичну місію» з порятунку братнього народу від нібито ворожих зовнішніх впливів [18, с. 78]. Ця ідеологічна конструкція має прямі наслідки для методів ведення війни. Оскільки

ворог дегуманізується, агресор дозволяє собі ігнорувати закони та звичаї війни: невинуваті бомбардування міст, терор проти цивільного населення, руйнування інфраструктури [52, с. 115]. Радянські бомбардування Гельсінкі 1939 р. та сучасні ракетно-дронові удари по містах і селах України – прояви однієї логіки: покарання нації, яка відмовляється від «єдності» з імперією [23, с. 148; 48, с. 22]. Щоправда, у випадку з Україною сучасна російська ідеологія пішла ще далі і створила розгалужену, незрозумілу навіть для власних громадян, систему виправдання цілей агресії.

Безпосередні приводи до війни супроводжувалися інцидентами, які трактувалися агресорами як одностороннє загострення ситуації з боку жертв. Так, 26 листопада 1939 р. стався Майнільський інцидент: була обстріляна територія Радянського Союзу біля прикордонного села Майніла, що призвело до загибелі трьох червоноармійців і одного молодшого командира та поранення дев'яťох червоноармійців. СРСР негайно звинуватив у цьому Фінляндію, висунувши вимогу відвести фінські війська на 25 кілометрів від кордону, а після відмови – розірвав пакт про ненапад [58, с. 82]. Незважаючи на пропозиції Фінляндії провести спільне розслідування, Москва ігнорувала заклики до діалогу.

Хоч факт існування події не піддається сумніву, тлумачення її обставин було максимально полярним: радянська сторона не надала світовій чи внутрішній громадськості доказів, що підтверджували б їхні звинувачення проти Фінляндії [27, с. 11]. Відомо, що розслідування доручили начальнику оперативного відділу штабу Ленінградського військового округу полковнику Тихомирову П. Г., який виїжджав на місце подій. Результати його роботи були невдалими або, що ймовірніше, вони взагалі не з'явилися. Наприклад, особистих даних потерпілих, речових доказів, принаймні тіл, не було представлено як у 1939 р., так і донині [10, с. 245]. Відповіді на те, чому Радянський Союз не вдався до фальсифікації подібної за рівнем та якістю своєї підготовки до Гляйвіцького інциденту, немає. Можливо, радянські керманичі були впевнені в пасивності світової спільноти і таким чином відверто демонстрували це, або настільки

самовпевнилися, що просто не бачили необхідності готуватися ретельніше. Навіть не видається ймовірною орієнтація провокації на внутрішню аудиторію, оскільки на цей час політична спроможність радянського суспільства була настільки латентною, що б воно не проявило до цих подій інтересу більшого, ніж той, який вимагала сама партія. Фінська ж сторона неодноразово відзначала, що їх спостерігачі зафіксували, що постріли були зроблені з радянського боку, а фінська артилерія була завчасно відведена від кордону, щоб уникнути будь-яких випадковостей [57, с. 190]. У сукупності ці факти дозволяють розглядати інцидент як класичний приклад операції «під фальшивим прапором», спрямованої на створення ілюзії «оборонної війни» та денонсації міждержавного договору про ненапад, термін дії якого, після пролонгації 1934 р., завершувався аж у 1944 р. Безумовним залишається одне: логіки і необхідності в таких діях з боку Фінляндії не було.

Події які передували 24 лютого 2022 р. в Україні продемонстрували майже ідентичну схему. Протягом кількох тижнів перед вторгненням російські засоби масової інформації тиражували повідомлення про нібито обстріли території РФ українськими військами, виявлення «диверсантів» та навіть плани Києва щодо «хімічної або біологічної атаки» на Донбасі [5, с. 15; 37, с. 74]. Термін «денацифікація», висунутий як мета на початку війни, прямо відсилає до позбавлення цілого народу права на власну ідентичність та політичне керівництво. Як і у 1939 р., Росія стверджує, що вона воює не з сусіднім народом, а з «колективним Заходом» на території України, однак – це нища спроба раціоналізувати власні невдачі й зобразити агресію як превентивну оборону. Росія використовувала маріонеткові адміністрації в окупованих Донецьку та Луганську для створення картини гуманітарної катастрофи та підстав для евакуації населення. Коли 21 лютого 2022 р. Путін підписав укази про визнання Донецької та Луганської народних республік, це стало фінальним етапом підготовки до агресії, аналогічно до визнання Сталіним «уряду Куусінена» у 1939 р., що закрило шлях до дипломатії [5, с. 15]. Використання вигаданих приводів дозволяє Кремлю зберігати ілюзію внутрішньої стабільності,

переконуючи власних громадян у «неминучості» конфлікту через ворожість зовнішнього світу.

Так, російська сторона заявила, що 21 лютого 2022 р. о 9:50 стався обстріл одним артилерійським снарядом із території України, який нібито зруйнував російський прикордонний пункт поблизу села Щербакове Неклинівського району Ростовської області, розташованого за 150 метрів від державного кордону. Того ж дня Секретар Ради національної безпеки та оборони України Данілов О. М. та Державна прикордонна служба України спростували заяву регіонального прикордонного управління Федеральної служби безпеки Росії, відзначивши, що ця частина Ростовської області межує з тимчасово непідконтрольною уряду України ділянкою кордону. Екстраполюючи подібну логіку, як і у випадку з Майнільським інцидентом, ми можемо дійти висновку, що єдиним бенефіціаром цих подій був конкретно Путін і Росія загалом.

Важливим елементом розв'язання обох воєн була також спроба створити альтернативні центри влади для легітимації окупації. 1 грудня 1939 р., на другий день війни, у захопленому селищі Терійокі, яке змінило статус на місто, було оголошено про створення «Фінляндської Демократичної Республіки» на чолі з Куусініеном О. В. [2, с. 60]. Цей маріонетковий уряд негайно «попросив» Радянський Союз про військову допомогу та підписав договір про взаємодопомогу і дружбу між Радянським Союзом і Фінляндською Демократичною Республікою, за умовами якого «Фінляндська Демократична Республіка висловлює згоду на деяке пересунення кордону на Карельському перешийку в північному напрямі від Ленінграда, з передачею Радянському Союзу території в розмірі 3970 квадратних кілометрів...». Друга стаття цього документу зазначає що Фінляндська Демократична Республіка продає Радянському Союзу кілька островів у Фінській затоці, здає в оренду на 30 років півострів Ханко і морську акваторію навколо нього [49, с. 145]. Такими діями Сталін стверджував, що СРСР не воює з Фінляндією, а лише допомагає її «законному уряду» повалити «презренний уряд Каяндера – Еркко – Таннера» [51, с. 92]. Це дзеркально відображає стратегію Росії щодо Донбасу, де з 2014 р.

підтримувалися квазідержавні утворення «ДНР» та «ЛНР», які у 2022 р. стали формальним приводом для «спеціальної військової операції» на прохання їхніх «лідерів» [5, с. 15].

Варто зазначити, що виключну роль у розв'язанні обох конфліктів відігравали фактичні вожді Росії та Радянського Союзу. Наприклад, особисто, що траплялося вкрай нечасто, Сталін у промові, виголошеній 7 листопада 1939 р. на параді Червоної армії в Москві, сказав наступне: «Ми нічого не можемо вдіяти з географією, ... Оскільки Ленінград пересунути не можна, доведеться відсунути від нього подальші кордон» [2, с. 61]. Безсумнівно, схожа риторика була і в Путіна, його виступи перших днів повномасштабного вторгнення Росії в Україну заслуговують окремої уваги [38, с. 29; 53, с. 280]. Така фанатична залученість диктаторів, які до цього намагалися створити враження більш-менш адекватних, чи принаймні раціональних, політичних акторів, свідчить про особистісну зацікавленість у підкоренні невіддатливих країн. Фінляндія і Україна не лише вийшли з-під кремлівської зони впливу, а й відмовилися туди повертатися, чим завдали особистої образи Сталіну і Путіну. Сприймаючи СРСР і Росію як їхню власність, вони використовували і нині використовують державний ресурс для особистої помсти.

Порівняльний аналіз передумов і причин Зимової та російсько-української воєн дозволяє дійти висновку про незмінність імперського коду російської зовнішньої політики. В обох випадках війна була неминучим наслідком прагнення Москви відновити контроль над територіями, які вона вважає своєю «історичною власністю», ігноруючи норми міжнародного права та волю самих народів [45, с. 210]. Значну роль у розв'язанні цих конфліктів відіграла особистісна зацікавленість лідерів країн-агресорів. Використання сфабрикованих інцидентів, маріонеткових урядів та ідеології «визволення» є стандартним інструментарієм агресії, який суттєво не змінився за понад вісімдесят років, що підтверджує тяглість російської стратегічної експансіоністської культури [23, с. 152]. Також встановлено, що Москва використовує історичну травму розпаду імперії як інструмент внутрішньої

легітимації агресії, причому методи провокацій демонструють дивовижну сталість оперативних патернів. Порівняльний аналіз доводить: війна для Кремля є не «останнім аргументом дипломатії», а свідомим інструментом руйнування міжнародної суб'єктності жертви через ідеологічне заперечення її права на існування.

1.2. Соціально-економічні та ресурсні реалії: до, під час і після воєн

Аналіз відверто асиметричних війн, де значно менша в усіх вимірах сторона конфлікту протистоїть великій експансіоністській потузі, вимагає глибокого вивчення не лише військових аспектів конфліктів, а скоріше соціально-економічного фундаменту, що забезпечує життєздатність держави під екстремальним тиском ззовні. Попри століття, що розділяє ці події, обидва конфлікти демонструють різочу схожість у стратегічних прорахунках агресора, який виходив із припущення про швидкий колапс державної системи жертви і недооцінив адаптивність ресурсних систем тих, хто обороняється [50, с. 12]. Водночас технологічний і інституційний розрив між індустріальною епохою середини ХХ ст. та сучасною цифровою економікою створює принципово інші умови для мобілізації, міжнародної взаємодії та повоєнної трансформації. Тому доцільно порівняти ці війни в трифазовій перспективі: доконфліктна підготовка, функціонування під час активних бойових дій і відновлення після зупинки бойових дій.

Демографічна нерівність між агресором і жертвою – це фундаментальна характеристика обох конфліктів, але її масштаб і наслідки різняться. У 1939 р. населення Фінляндії становило приблизно 3,5–3,7 млн осіб при площі близько 383 тис. квадратних кілометрів, тоді як населення СРСР перевищувало 170 млн осіб при площі понад 22 млн квадратних кілометрів [21, с. 102; 7, с. 320]. У історичній науці існує думка про те, що радянський перепис від січня 1939 р. був необ'єктивним і нарахував майже на 8 мільйонів людей більше, чим фальсифікував статистику «шкідницького» перепису 1937 р. [46, с. 91]. У будь-якому випадку, це створювало мінімальне співвідношення 1:44, що фактично

позбавляло Фінляндію можливості вести тривалу війну на виснаження без повної демографічної катастрофи чи винищення населення ворогом [54, с. 48]. Напередодні 2022 р. Україна мала близько 42 млн населення проти приблизно 145–146 млн у Росії – пропорція приблизно 1:3,3, що значно полегшувало формування мобілізаційного резерву та підтримку тилу [40, с. 185; 40, с. 114]. Якщо Фінляндія з початком Зимової війни була змушена залучити до оборони значну частку населення, у різних оцінках – від 9% до 12%, що спричинило гострий дефіцит робочої сили в сільському господарстві, то Україна ж попри масштабну вимушену міграцію та внутрішні переміщення, зберегла більший внутрішній ринок праці й людський капітал [57, с. 245; 4, с. 45].

Територіальна глибина й географічні особливості визначали хід бойових дій і стратегії оборони. Фінляндія була переважно лісиста та озериста, що створювало природні перешкоди для значно механізованих, як та свій час, військ Радянського Союзу, але обмежувало можливості для стратегічного відступу без втрати ключових міст [62, с. 56]. Втрата Карелії після 104 днів та 4 годин війни означала втрату близько 10–11% території та 12% населення [2, с. 88]. Україна, з площею понад 603 тис. квадратних кілометрів, має значно більшу стратегічну глибину. Тому, навіть окупація частини території, а станом на 2024 р. – це близько 11–15% залежно від методології, не призвела до паралічу державної системи [6, с. 52]. Проте високий рівень урбанізації й концентрації промислових агломерацій ускладнюють захист: бої в містах спричиняють значні руйнування інфраструктури, а сучасні удари по енергосистемі мають набагато серйозніші наслідки для населення і економіки, ніж бомбардування фінських міст у 1939–1940 рр.

Мобілізаційні стратегії Фінляндії та України відображають технологічний рівень своїх епох, але спираються на спільну ідею «справедливої народної оборонної війни». У 1939 р. фінська армія мирного часу налічувала близько 30–35 тис. осіб, але завдяки системі загальної військової повинності, територіальній оборони, безпрецедентної напруженості людського резерву країна виставила до 300–346 тис. мобілізованих, які мали високу індивідуальну підготовку й знання

місцевості [2, с. 66]. Основною перевагою фінів була мобільність: лижні загони в умовах глибокого снігу й морозів могли обходити застряглі на дорогах радянські колони і реалізовувати тактику «motti» – сегментацію, оточення та знищення окремих частин противника [59, с. 18]. На озброєнні фінів було лише близько 60 танків і 150 літаків, які вже були морально застарілими, тож їхня оборона була переважно піхотною та протитанковою [50, с. 34; 63, с. 120]. Україна зразка 2022 р. мала регулярну армію близько 209–250 тис. осіб, яка швидко зросла до 700–1 000 тис. завдяки мобілізації та добровольчим ініціативам [5, с. 29]. Росія, попри офіційний мобілізаційний ресурс у десятки мільйонів, реально змогла підготувати й відправити на фронт близько 1,3 млн солдатів станом на 2025 р., що вказує на проблеми з навчальною базою, логістикою та якістю підготовки [5, с. 29–30; 6, с. 81; 40, с. 215].

Адаптація агресора до тактики захисника – ще одна спільна риса обох конфліктів. Радянська армія 1940 р. змогла змінити підхід, відмовившись від доктрини «глибокого бою» на користь методичного знищення оборони масованою артилерією [65, с. 142]. Подібну еволюцію демонструє й сучасна Росія, яка після провалу бліцкригу 2022 р. перейшла до стратегії виснаження, використовуючи перевагу в живій силі та запасах старого озброєння. Проте Україна отримала доступ до високоточних західних систем, відбудувала власний військово-промисловий комплекс, а також розвинула мобільні тактики інтегровані з супутниковою розвідкою західних партнерів, що зробило статичну оборону росіян вразливою. Головною тактичною інновацією сучасності стала «революція дронів»: українська індустрія безпілотних літальних апаратів масштабувала виробництво від тисяч до сотень тисяч і навіть мільйонів одиниць на рік, що дозволяє завдавати точкових ударів по тилівій логістиці супротивника і компенсувати брак важкої техніки.

Економічна стійкість у воєнний час залежить від структури економіки та ролі зовнішньої допомоги. Економіка Фінляндії 1939 р. була аграрною: близько 70% населення працювало в сільському господарстві та лісництві, і мобілізація призвела до падіння сільськогосподарського виробництва на чверть уже до

початку 1940 р. [60, с. 122]. Ситуація була настільки критичною, що лише імпорту товарів першої необхідності із Німеччини та Швеції допоміг уникнути голоду [2, с. 89]. Україна, попри втрату близько 20% ВВП і окупацію індустриальних районів Сходу, продемонструвала іншу модель стійкості: диверсифікація приватного сектору і довоєнна цифровізація країни дозволили швидко адаптуватися, виробництво оборонної продукції зросло втричі, а частка агросектору в експорті збільшилася, підвищивши продовольчу безпеку.

Роль зовнішньої підтримки є вирішальною відмінністю між двома випадками. Фінляндія 1939–1940 рр. діяла в умовах дипломатичної ізоляції з мінімальною матеріальною допомогою, яка була переважно символічною [58, с. 115]. Україна ж до лютого 2024 р. отримала близько 76 млрд дол. міжнародної допомоги, що покрило значну частину бюджетного дефіциту й допомогло уникнути гіперінфляції [3, с. 240]. Це підкреслює, що у ХХІ ст. міжнародна фінансова інтеграція й коаліційна підтримка стають критичними факторами для стійкості.

Матеріальні та культурні втрати обох країн мають різні масштаби й наслідки. Фінляндія за час війни втратила близько 25 тис. солдатів убитими, що стало критичним ударом по її генофонду і потенціалу подальшого розвитку [57, с. 310]. Україна до лютого 2024 р. офіційно зафіксувала близько 31 тис. загиблих військовослужбовців. Висока ймовірність, що загальні втрати вбитими й пораненими значно вищі, зважаючи на масштаб та смертоносність використовуваної зброї у цьому конфлікті. Оскільки російсько-українська війна ще триває, а така інформація є складовою національної безпеки, державні органи і їх представники воліють з максимальною обережністю підходити до її розповсюдження. Матеріальні збитки України на початок 2024 р. оцінювалися приблизно в 155 млрд доларів США. Особливо трагічними є культурні втрати: якщо Фінляндія втратила Виборг з його унікальною архітектурою, то в Україні ЮНЕСКО підтвердило пошкодження або знищення понад 300 об'єктів культурної спадщини, що свідчить про використання руйнування культури як інструменту денаціоналізації [22, с. 45].

Радянські втрати у Зимовій війні слід розглядати не лише як кількісне зменшення людського ресурсу, а як комплексне пошкодження бойової спроможності, кадрової структури та оперативної культури радянської армії [11, с. 102]. За оцінками істориків і військових аналітиків, упродовж 3–4 місяців кампанії СРСР втрачав у середньому від 1,5 до 3,0% особового складу своїх передових формувань щомісяця. Це означало, що за квартал бойових дій кожна дивізія в середньому зазнавала втрат, еквівалентних 0,5–1,5 батальйона [54, с. 112]. Загальні безповоротні втрати Радянського Союзу за період Зимової війни становлять близько 127 тис. [10, с. 415] Високі темпи втрат призвели до частих ротацій і поповнень: щомісяця на фронт надходило додатково 20–40 тис. осіб, з яких значна частина мала мінімальну підготовку – тривалість підготовки в кращому разі – 2–6 тижнів [12, с. 101]. Це зумовило падіння середнього рівня підготовки особового складу приблизно на 15–30% порівняно з довоєнними стандартами. Масовані втрати в особовому складі, особливо серед молодших командирів і підрозділів, призвели до розриву в ланцюгу командування: досвідчені офіцери й сержанти гинули або були виведені з ладу, а їхнє місце займали менш підготовлені кадри, що знижувало ефективність взаємодії та ускладнювало виконання складних маневрених завдань. Це, у свою чергу, підривало мораль і дисципліну в підрозділах, породжувало зростання кількості випадків дезорганізації під час бою та знижувало здатність до самостійних дій на тактичному рівні [12, с. 105]. Крім того, інтенсивне використання артилерії й бронетехніки в умовах, для яких вони були погано пристосовані, спричинило непропорційне зношення техніки й скорочення запасів боєприпасів, що вимагало термінового переоснащення і перерозподілу промислових потужностей.

У технічному вимірі інтенсивне застосування бронетехніки й артилерії спричинило швидке зношення парку: середній коефіцієнт виходу з ладу техніки в бойових умовах зростав до 10–20% щомісяця, що вимагало значних ремонтних потужностей [50, с. 55]. Запаси боєприпасів витрачалися у темпі, який перевищував довоєнні виробничі можливості: у пікові періоди артилерійського вогню щоденне споживання снарядів могло сягати десятків тисяч одиниць, що

створювало дефіцит у кілька тижнів при існуючих запасах. Логістичні втрати – руйнування складів, порушення шляхів постачання та знищення ремонтних баз – зменшували швидкість відновлення техніки: середній час повернення пошкодженої одиниці в стрій зростав із довоєнних 7–14 днів до 30–60 днів у період інтенсивних боїв [54, с. 140].

Кадрові наслідки були також відчутні: середній вік мобілізованих поповнень знижувався на 3–6 років, а частка особового складу з попереднім бойовим досвідом падала на 20–40% у порівнянні з довоєнними підрозділами. Це спричинило зростання кількості дисциплінарних випадків і зниження показників виконання складних тактичних завдань на 10–25% [11, с. 101]. Політичні й адміністративні наслідки – кадрові перестановки, розслідування з подальшим кримінальним переслідуванням та зміни в системі підготовки – вимагали додаткових ресурсів: на реорганізацію навчальних центрів і створення нових курсів перепідготовки витрачалися додаткові відсотки оборонного бюджету – 5–15% від екстрених видатків у перші півроку після конфлікту.

Варто зазначити, що реальну ціну, яку заплатив Радянський Союз щоб спробувати поневолити Фінляндію, встановити неможливо. Це пов'язано з тим, що радянська економіка мала свою специфіку – невідповідність ціноутворення і ресурсів, які були використані для виробництва тієї чи іншої продукції, послуги тощо.

У сучасному конфлікті людські втрати Росії мають як миттєві, так і кумулятивні ефекти. За різними оцінками, щомісячні бойові втрати в окремі періоди досягали 30 тис. осіб, що вимагало постійної мобілізації: щомісяця на фронт надходило додатково від 30 до 70 тис. мобілізованих [6, с. 159]. При цьому частка мобілізованих із мінімальною підготовкою становила 40–70% від загального потоку поповнень, що знижувало середній рівень бойової підготовки підрозділів на 20–35%. Втрата професійних сержантів і офіцерів призвела до того, що співвідношення досвідчених інструкторів до новобранців падало до 1:50–1:150 у деяких формуваннях, тоді як у мирний час це співвідношення було близьким до 1:10–1:30 [37, с. 201].

Демографічні наслідки мають довгостроковий характер: у регіонах з високою концентрацією мобілізаційних ресурсів частка чоловіків віком 20–40 років, які залишилися працездатними і не мобілізованими, зменшилася на 5–12 процентних пунктів, що впливає на місцеві ринки праці та демографічну структуру на 5–10 років уперед. Показник поранених до загиблих у сучасних умовах коливається, але в окремі періоди становив 2,0–4,0, що означає значну потребу в медичній інфраструктурі: щомісяця кількість госпіталізованих військовослужбовців могла сягати 20–50 тис. осіб, а потреба в тривалому лікуванні й реабілітації створювала навантаження на систему охорони здоров'я, еквівалентне 0,5–1,5% від загальної кількості ліжко-місць у військових шпиталях. Психологічні та соціальні наслідки відображаються в статистиці наступним чином: рівень дезертирства й самовільних відходів з позицій у пікові періоди зростав до 3–8% від особового складу у деяких підрозділах. Кількість кримінальних проваджень, пов'язаних із ухиленням від служби або порушенням дисципліни, зростала на 20–60% у порівнянні з довоєнними показниками.

Матеріальні втрати мають кількісні й якісні виміри. У перші роки конфлікту щомісячні втрати бронетехніки й артилерії могли становити сотні одиниць, а в пікові місяці – більше тисячі одиниць техніки. Це створювало потребу в ремонті й відновленні на рівні тисяч одиниць техніки щоквартально, що перевищувало ремонтні потужності окремих ремонтних заводів у 1,5–3 рази. В умовах санкцій і обмеженого доступу до імпорتنих компонентів частка техніки, що підлягала капітальному ремонту з використанням імпорتنих вузлів, зменшилася до 10–30%, а решта ремонту виконувалася шляхом локальної модернізації або заміни вузлів на спрощені аналоги.

Виробничі показники також змінювалися: оборонна промисловість була змушена збільшити виробництво базових компонентів і простих систем на 20–60% у порівнянні з довоєнними обсягами, одночасно скоротивши випуск високотехнологічних комплексів на 15–40% через дефіцит мікроелектроніки та складних комплектуючих. Це призвело до зростання частки «спрощених» рішень у загальному портфелі виробництва до 30–60%. Логістичні втрати – руйнування

складів, портів і залізничних вузлів – збільшували середній час постачання запчастин і боєприпасів у зону бойових дій із довоєнних 3–7 днів до 14–45 днів, що знижувало оперативну гнучкість.

Економічний тиск на бюджет виражається у зростанні військових видатків як частки валового внутрішнього продукту: у перші роки конфлікту частка оборонних витрат могла зрости на 5–12 процентних пунктів від довоєнного рівня, що означало відтік інвестицій із цивільного сектору. Додаткові витрати на компенсації сім'ям загиблих, реабілітацію поранених і відновлення інфраструктури створювали щорічне навантаження на бюджет у розмірі десятків мільярдів доларів або еквіваленту в національній валюті, що в умовах санкцій і падіння іноземних інвестицій посилювало ризики стагнації економіки.

Комбінація високих людських і матеріальних втрат формує кілька кількісних бар'єрів для швидкого відновлення боєздатності. Щоб компенсувати втрати на рівні, наприклад, 100–300 тис. особового складу і тисяч одиниць техніки, державі потрібно забезпечити щорічний приріст мобілізаційного резерву та виробництва на рівні 10–30% вище довоєнних показників протягом 3–5 років. Якщо цього не відбувається, відновлення вимагатиме або значного зниження амбіцій щодо масштабів операцій, або залучення зовнішніх ресурсів і технологій. У разі тривалого дефіциту ресурсів і технологій прогнозоване зниження оперативної автономії може становити 20–50% від довоєнного рівня протягом 5–10 років.

Географія й інженерні укріплення відіграли ключову роль у тактичних успіхах захисників. Лінія Маннергейма використовувала болота, скелі та ліси для створення пасток, що ускладнювало маневри радянських танків, проте масоване застосування артилерії дозволило СРСР прорвати оборону [64, с. 64; 63, с. 195]. В Україні географія північних боліт і лісів навколо Києва й Чернігова сприяла розгрому елітних російських підрозділів, тоді як відкриті степи Сходу і Півдня створюють інші виклики, де фортифікації й дистанційні засоби ураження роблять прорив надзвичайно складним [5, с. 48].

Повоєнні трансформації суспільств демонструють силу національної солідарності та вибір зовнішньополітичного курсу. «Дух Зимової війни» об'єднав фінів і допоміг загоїти рани громадянської війни 1918 р., Фінляндія евакуювала понад 420–430 тис. переселенців із Карелії і за десять років перетворилася на індустріальну державу [21, с. 110; 22, с. 112]. Україна пройшла подібну кристалізацію ідентичності: частка громадян, які ідентифікують себе як українці, зросла до близько 94,7%, а підтримка вступу до ЄС і НАТО досягла історичних максимумів [6, с. 201; 28, с. 312]. На відміну від Фінляндії, яка була змушена до політики «фінляндізації», Україна обрала шлях інтеграції в західні структури, що створює умови для перетворення її на оборонний хаб Європи.

Порівняння також виявляє відмінності в оборонно-промислових можливостях агресорів. СРСР 1940 р. мав потужну індустріальну базу, яка, попри початкові проблеми, дозволяла масштабне виробництво озброєнь [42, с. 114]. Сучасна Росія дедалі більше експлуатує радянську спадщину, модернізує старі зразки й імпортує низькотехнологічні системи, що свідчить про технологічну деградацію. Використання Москвою життя своїх громадян як ресурсу, дозволяє продовжувати війну, але не вигравати технологічні перегони з Україною та Заходом у довгостроковій перспективі.

На підставі компаративного порівняння соціально-економічних та ресурсних реалій конфліктів можна сформулювати кілька висновків:

по-перше, чисельна перевага агресора може нівелюватися технологічною адаптивністю захисника й використанням ним особливостей місцевості;

по-друге, ключовими факторами стійкості у обох війнах стали національна солідарність та здатність до швидкої реорганізації ресурсів;

по-третє, роль глобальної коаліції є вирішальною: якщо Фінляндія боролася в ізоляції, то Україна стала частиною системи колективної безпеки Заходу, що значно посилює її ресурси і робить її економічний фундамент набагато міцнішим у довгостроковій перспективі;

по-четверте, економічне виснаження агресора в обох випадках має різну природу: якщо СРСР 1940 р. мав потенціал до екстенсивного нарощування

виробництва, то сучасна РФ демонструє ознаки технологічної деградації та критичну залежність від радянських запасів, що створює вікно можливостей для України при належній зовнішній підтримці.

1.3. Дипломатичний вимір воєн

Дипломатичний вимір цих воєн слід розглядати як багатовимірну систему інструментів і практик, що поєднує перемовини й договори, роботу міжнародних інституцій, санкційні режими, питання визнання і делегітимації, а також взаємодію з квазі-державними утвореннями [20, с. 201]. Аналізуючи, важливо розділяти нормативно-правову площину (договірне право, резолюції міжнародних органів) від практичної політики (коаліційна дипломатія, санкційні пакети, інформаційний вплив) та від стратегічних комунікацій, які формують міжнародну легітимацію дій сторін конфлікту. Дипломатія не є лише інструментом запобігання війні, вона часто виступає механізмом підготовки до неї, способом легітимації силових рішень або, навпаки, інструментом обмеження агресії через правові й політичні санкції [45, с. 194]. У цьому контексті порівняльний підхід до дипломатичного виміру обох конфліктів дозволяє виявити як сталі закономірності, так і принципові трансформації дипломатичної практики в XX–XXI ст.

Дипломатичний процес між СРСР і Фінляндією 1938–1939 рр. слід розглядати як приклад дипломатії, що функціонувала одночасно як інструмент тиску й як підготовка до військового вирішення [49, с. 198]. Радянські вимоги щодо територіальних поступок і військово-стратегічних гарантій змінювалися в часі, відображаючи внутрішньополітичні пріоритети Москви та зовнішньополітичний контекст передвоєнної Європи [10, с. 340]. Аналіз перемовин демонструє, що дипломатичні пропозиції, які не враховують базових безпекових інтересів сторони, що захищається, мають обмежену перспективу стабілізації і часто перетворюються на передумову для застосування сили.

Інституційний вимір дипломатії в обох конфліктах відображає парадоксальну динаміку між декларативною рішучістю та структурним

паралічем. У 1939 р. Ліга Націй, перебуваючи у стані глибокої кризи, спромоглася на радикальний дипломатичний крок – виключення СРСР зі свого складу 14 грудня 1939 р., лише через два тижні після початку вторгнення у Фінляндію [2, с. 62–63; 23, с. 104]. Це рішення було політичним маніфестом, що маркував Радянський Союз як державу-парію, хоча процедурно воно супроводжувалося певними порушеннями власних статутних норм організації, оскільки голоси не отримали абсолютної більшості від усіх номінальних членів, а лише від тих, хто брав участь у засіданні. На той момент Ліга Націй складалася з 42 держав, що робило її значно компактнішою, але менш репрезентативною порівняно з сучасною архітектурою ООН. Цей епізод ілюструє, що навіть ослаблені інституції можуть вдаватися до символічних актів із сильним політичним навантаженням [20, с. 245]. Водночас такі акти не завжди супроводжуються ефективними механізмами примусу або відновлення справедливості.

Натомість Організація Об'єднаних Націй у контексті російсько-української війни демонструє інституційну стагнацію, зумовлену правом вето Російської Федерації в Раді Безпеки. Росія як самопризначена держава- правонаслідувач СРСР успадкувала місце постійного члена, що дозволяє їй блокувати будь-які юридично зобов'язуючі рішення щодо власної агресії. Дипломатичні зусилля України, спрямовані на позбавлення Росії статусу постійного члена, базуються на аргументі, що РФ ніколи не проходила офіційну процедуру вступу до ООН після розпаду Радянського Союзу, на відміну від інших держав [40, с. 211]. Проте міжнародна спільнота тривалий час приймала спадкоємність Росії як даність, закріплену Алма-Атинським протоколом 1991 р., що створює значні юридичні перепони для її виключення. Найвищим рівнем інституційної ізоляції в рамках ООН стало призупинення членства Росії в Раді з прав людини у квітні 2022 р., що є значно слабшим інструментом порівняно з повним виключенням Радянського Союзу 1939 р [16, с. 87].

Порівняльний аналіз правової суб'єктності агресорів вказує на те, що СРСР у 1939 р. був відносно новим гравцем у Лізі Націй – вступив у 1934 р., і його

виключення було актом відторгнення елемента, який грубо порушив статут [45, с. 215]. У сучасному ж випадку, Росія є фундатором поточної системи безпеки, що робить її ізоляцію в рамках універсальних організацій майже неможливою без повного краху самої системи ООН. Це підкреслює деградацію міжнародного права від активного реагування до стану «заморозки» через архітектуру безпеки, яка була сконструйована спеціально для захисту інтересів великих держав після 1945 р.

Санкції та моральні ембарго виступають як інструменти непрямого примусу, що поєднують економічні, фінансові та політичні заходи, спрямовані на зміну поведінки держави-агресора без прямого військового втручання [29, с. 280]. Історичні приклади показують, що санкції найефективніші в умовах коаліційної дипломатії, коли вони поєднуються з юридичними процедурами, інформаційним тиском і заходами з відключення від міжнародних фінансових і технологічних ланцюгів. Водночас санкції мають обмеження: їхня дія послаблюється, якщо агресор має значні внутрішні ресурси, альтернативних торговельних партнерів або зовнішніх покровителів, які компенсують втрати.

Питання визнання окупованих територій і квазі-держав створює тривалі дипломатичні дилеми, оскільки формальне визнання змінює правовий статус території і ускладнює подальші перемовини [20, с. 267]. Часткові визнання або декларації про «державність» підконтрольних сепаратистських утворень (квазі-держав) часто призводять до міжнародної ізоляції тих, хто визнає, і до легітимації факту окупації на практиці. Невизнання, у свою чергу, зберігає юридичну неприйнятність анексії, але не завжди забезпечує ефективні механізми повернення контролю, якщо відсутні політичні й військові важелі.

Еволюція військово-дипломатичної підтримки від Зимової війни до сучасного конфлікту демонструє перехід від хаотичного волонтерства до високоорганізованих багатосторонніх платформ. У 1939–1940 рр. допомога Фінляндії мала переважно фрагментарний характер. Попри величезні симпатії світової спільноти, офіційні уряди діяли вкрай обережно, побоюючись провокувати Радянський Союз або Німеччину. Допомога складалася з поставок

застарілої зброї, наприклад, норвезьких польових гармат моделі 1901 р., та прибуття близько 11 000 іноземних добровольців, значна частина яких так і не взяла участі в бойових діях через тривалу підготовку та логістичні труднощі [49, с. 32]. Навіть Велика Британія та Франція, розглядаючи можливість відправки експедиційного корпусу чисельністю до 135 000 осіб, передусім переслідували власні стратегічні цілі – контроль над шведськими родовищами залізної руди через норвезький порт Нарвік [2, с. 69–70].

У сучасному конфлікті Україна змогла вибудувати принципово нову архітектуру військово-дипломатичної підтримки, втілену у форматі «Рамштайн» – це контактна група з питань оборони України, що об'єднує понад 50 країн [6, с. 11, 168–177; 16, с. 95]. Станом на початок 2025 р., обсяг підтвердженої військової допомоги в рамках цього формату перевищив 145 мільярдів доларів. На відміну від 1940 р., допомога є системною та інституціоналізованою: створено «коаліції спроможностей», що спеціалізуються на артилерії, бронетехніці, ІТ-технологіях, розмінуванні та авіації. Це дозволяє Україні не лише отримувати зброю, а й інтегруватися в західну систему стандартів та логістики, що було неможливим для Фінляндії у 1940-х роках через її ізольованість.

Особливе місце у цій системі посідає сучасна Фінляндія, чия дипломатія допомоги Україні базується на глибокій історичній рефлексії щодо Зимової війни [55, с. 21]. Фінляндія перейшла від передачі старих складських запасів до фінансування нових виробничих ліній спеціально для потреб ЗСУ, що втілено у програмі 2025 р. обсягом 660 мільйонів євро. Фінська модель підтримки є унікальною своєю конфіденційністю та швидкістю прийняття рішень, що дозволяє уникати політичних затримок. Це демонструє, як досвід держави, яка колись була покинута сам-на-сам з агресором, трансформується у активну суб'єктність у межах колективної безпеки, де військова допомога стає головним дипломатичним аргументом.

Дипломатичний термін «фінляндизація» став центральним у дискусіях про майбутнє України, проте його генезис та сучасна інтерпретація демонструють

радикальні відмінності. Історично фінляндизація виникла як результат Договору про дружбу, співпрацю та взаємну допомогу 1948 р., який наклав суворі обмеження на зовнішню політику Фінляндії в обмін на збереження її демократичного устрою та ринкової економіки [60, с. 210]. Це була модель «акомодації», де держава добровільно обмежувала свій суверенітет – відмовилася від плану Маршалла, самоцензурувалася в медіа, враховувала інтереси Москви при формуванні уряду, щоб уникнути повної окупації за зразком країн Східної Європи. Ця стратегія базувалася на стані страху, коли СРСР сприймався як передбачуваний сусід з обмеженими територіальними інтересами.

Для сучасної України модель фінляндизації виявилася неприйнятною через зміну природи російської загрози. Путінська Росія демонструє не обмежені територіальні апетити, а прагнення повної ліквідації української державності та ідентичності. У 2022 р. пропозиції щодо «фінляндизації» України як способу деескалації були остаточно відкинуті після офіційної анексії Росією чотирьох українських областей, що зробило концепцію нейтралітету безглуздою. Сучасний російський режим не викликає довіри, що робить будь-який нейтралітет України формою капітуляції розтягнутої в часі, а не тактичного маневру. Власне, сама Фінляндія, вступивши до НАТО у 2023 р., визнала, що політика нейтралітету більше не є ефективним інструментом стримування агресивної диктатури.

Крім того, фінляндизація мала глибокі внутрішні наслідки для демократичних інститутів. У повоєнній Фінляндії вона призвела до виключення найбільшої правої партії – консерваторів з уряду на два десятиліття за прямою вказівкою Москви, а також до системної самоцензури в літературі та кіно, щоб не розгнівати радянське керівництво [22, с. 182]. В українському суспільстві, де підтримка євроатлантичної інтеграції є рекордно високою, нав'язування такої моделі сприймається як акт «колоніальності суверенітету», де великі держави вирішують долю малої нації за її спиною. Таким чином, історична паралель з

Фінляндією 1940-х років сьогодні слугує радше застереженням про небезпеку втрати реальної незалежності під прикриттям формального нейтралітету.

Важливим аспектом є також питання репарацій та заморожених активів. У 1940 р. питання репарацій було вирішене на користь СРСР, і Фінляндія була змушена виплачувати величезні суми протягом років [2, с. 89]. У сучасному конфлікті дипломатія працює над створенням «міжнародного реєстру збитків» під егідою ООН та механізмами конфіскації російських державних активів для фінансування відбудови України. Поява таких правових прецедентів є ключовим фактором подолання наслідків масштабних руйнувань [37, с. 421]. Це створює новий тип фінансово-дипломатичного тиску, де агресор ризикує втратити накопичений капітал як плату за порушення міжнародного права, що було немислимим у системі міжвоєнного періоду.

Дипломатичний фінал Зимової війни часто наводиться як приклад «успішної поразки», де Фінляндія втратила територію, але зберегла суверенітет [58, с. 290]. Московський мирний договір змусив Фінляндію поступитися, але Сталін погодився на мир лише тоді, коли зрозумів, що швидкого завоювання всієї Фінляндії не відбудеться, а ризик втручання Британії та Франції стає реальним [62, с. 212]. Важливо, що цей мир був нестабільним: 22 червня 1941 р. радянські авіація та артилерія здійснили авіаналіт та артобстріл територій Фінляндії, включно з містами, що змусило останню вступити у нову війну на боці Німеччини, щоб повернути свої землі [2, с. 91, 109]. Це доводить, що мир, заснований на територіальних поступках без вирішення безпекових суперечностей, є лише паузою перед наступним раундом ескалації.

Українська дипломатична стратегія, втілена у «Формулі миру» Зеленського В. О. з 10 пунктів, принципово відкидає фінську модель 1940 р. Україна наполягає на повному відновленні територіальної цілісності, виведенні російських військ до кордонів 1991 р. та виплаті репарацій [6, с. 10, 34; 28, с. 411]. На відміну від Фінляндії, яка вела перемовини сам-на-сам із Москвою під тиском Німеччини та Швеції, Україна інтернаціоналізувала процес, залучивши понад 70 амбасадорів та проводячи саміти на рівні радників з безпеки у

Копенгагені, Джидді та Мальті [43]. Декларована мета України – не просто припинення вогню, а створення юридично зобов'язуючої системи гарантій, де будь-яка повторна агресія зустріне негайну колективну відповідь.

Аналіз пропонованих сценаріїв завершення конфлікту показує, що дипломатична спільнота шукає компроміс між ідеалізмом та реальністю війни на виснаження [55, с. 20]. Проте досвід Зимової війни слугує застереженням: якщо Росія збереже контроль над окупованими територіями, це лише легітимізує право сили і спонукатиме інші авторитарні режими до агресії. Історична паралель підтверджує, що відкладення статусу територій без зміни політичного режиму в країні-агресорі неминуче веде до нової війни, коли баланс сил зміниться.

Дипломатична стійкість обох держав безпосередньо залежала від їхньої внутрішньої консолідації. Фінляндія 1939 р. продемонструвала унікальну згуртованість, відому як «дух Зимової війни», що дозволило її дипломатам виступати з позиції сили навіть у найтемніші часи. З іншого боку, радянська дипломатія спиралася на тотальний репресивний апарат, який придушував будь-яку опозицію до війни. Порівняння репресій у пізньому СРСР та сучасній Росії показує, що рівень політично вмотивованих кримінальних справ сьогодні є значно вищим, хоча загальна кількість «профілактичних заходів» є меншою.

Це має прямий вплив на дипломатію: сучасна Росія змушена витратити величезні ресурси на внутрішню пропаганду та ізоляцію альтернативних точок зору, щоб підтримувати ілюзію легітимності «спеціальної воєнної операції». Україна ж використовує свою демократичну природу як дипломатичний актив, залучаючи громадянське суспільство та волонтерський рух для зміцнення міжнародної підтримки. На відміну від СРСР 1939 р., де дипломатія була інструментом однієї людини – Сталіна, сучасна українська дипломатія є багаторівневою, включаючи парламентську дипломатію, цифрову дипломатію та пряму взаємодію з громадськістю західних країн [10, с. 360].

Крім того, історичний ревізіонізм став невід'ємною частиною сучасної російської дипломатії. Кремль маніпулює історією Зимової війни та Другої

світової війни, щоб виправдати сучасну агресію та претензії на «зони впливу». Дипломатичний опір України включає активну роботу на культурному фронті, де розвінчування радянських міфів про «братерство народів» та «єдність мов» стає частиною стратегії захисту суверенітету [9; 17, с. 24]. Це підкреслює, що сучасна війна ведеться не лише за території, а й за право на власну історичну пам'ять, що було значно менш вираженим у 1940 р.

Порівняльний аналіз дипломатичних вимірів Зимової війни та російсько-української війни дозволяє зробити висновок про фундаментальну трансформацію суб'єктності малих та середніх держав у світовій політиці [20, с. 290; 3, с. 380]. Якщо у 1940 р. Фінляндія була об'єктом великої гри Британії та Франції за стратегічні ресурси, а її дипломатія була змушена вибирати між окупацією та болючими територіальними поступками, то сучасна Україна виступає як активний суб'єкт, що формує глобальний безпековий порядок денний [2, с. 69]. Створення формату «Рамштайн», просування «Формули миру» на глобальному рівні та залучення Глобального Півдня свідчать про те, що сучасна міжнародна система, попри всі її вади, надає значно більше інструментів для опору агресії.

Головним уроком Зимової війни для сьогодення залишається усвідомлення того, що будь-який мир, заснований на капітуляції суверенітету чи передачі територій під контроль диктатури, є лише тимчасовою паузою, яка легітимізує подальшу агресію. Трансформація Фінляндії з нейтральної держави-буфера у активного члена НАТО у 2023–2025 рр. є найбільш красномовним доказом того, що епоха «фінляндизації» та «сфер впливу» остаточно відійшла у минуле. Майбутня стабільність Європи залежить від здатності міжнародної спільноти замінити право вето правом закону, а ситуативні військові поставки – системною інтеграцією України до євроатлантичної архітектури безпеки.

1.4. Гендерний аспект воєн

Дослідження гендерних аспектів збройних конфліктів дозволяє історику вийти за межі традиційного опису маневрів та стратегій, розкриваючи глибинні

трансформації суспільного організму під тиском екзистенційної загрози. Зимова війна 1939–1940 рр. та сучасна російсько-українська війна, попри значну хронологічну дистанцію та технологічний розрив, демонструють фундаментальні закономірності того, як гендерний порядок стає одночасно інструментом мобілізації та об'єктом ідеологічного протистояння. У обох випадках ми спостерігаємо перехід від мирної гендерної стратифікації до системи «тотальної оборони», де внесок жіноцтва стає критичним фактором виживання нації, проте механізми цього внеску еволюціонували від допоміжних парамілітарних структур до повної інтеграції в бойові підрозділи.

Фінський досвід Зимової війни неможливо аналізувати без детального розгляду організації «Лотта Свяд», яка стала найбільш масовим жіночим волонтерським об'єднанням у світі на той час. Заснована у 1918 р. як допоміжний підрозділ Білої гвардії, ця організація базувалася на консервативних цінностях: релігії, домі та батьківщині [61, с. 12; 21, с. 112]. До 1938 р. вона нараховувала понад 100 000 членкинь, а під час війни увібрала до своїх лав близько 240 000 жінок [2, с. 66–67; 60, с. 130]. Важливо розуміти, що фінська модель передбачала чіткий гендерний поділ: чоловіки – на фронті зі зброєю, жінки – у тилу та на допоміжних позиціях, що дозволяло звільнити приблизно 100 000 чоловіків для безпосередніх бойових дій. Це була стратегія «заміщення», де жінка переважно забезпечувала логістику, медицину та харчування, але офіційно залишалася неозброєною.

Функціональне наповнення діяльності «Лотт» було надзвичайно широким і виснажливим [61, с. 85]. Окрім традиційного догляду за пораненими у польових шпиталях та санітарних поїздах, жінки брали на себе найважчі психологічні навантаження, зокрема роботу в центрах евакуації загинувших. Там вони готували тіла полеглих воїнів до поховання, щоб відправити до рідних домівок [60, с. 182]. Цей аспект служби демонструє, як війна перетворює традиційні жіночі ритуали піклування на елемент воєнної машини. Окрім цього, «Лотти» забезпечували протиповітряне спостереження, працювали на телефонних станціях та у польовій пошті, а також випікали тони хліба для армії. Ідеологічно організація

підкреслювала, що індивід стає значущим лише як частина великої національної цілі, що допомагало підтримувати високий рівень дисципліни.

Цікавим аспектом є внутрішня трансформація «Лотти Свард» у лютому 1940 р., коли відбулося офіційне примирення між Білою гвардією та Соціал-демократичною партією [60, с. 185]. До цього моменту організація сприймалася як виключно «права» та християнська, але загроза радянської окупації змусила фінське суспільство подолати внутрішні розколи [58, с. 140]. У 1940 р. до лав організації вперше почали приймати мусульманок та юдейок, а згодом і позаконфесійних жінок, що свідчить про те, що війна розширює межі інклюзивності заради національного виживання. Попри це, Головнокомандувач Маннергейм залишався непохитним у питанні носіння зброї: він вважав, що війна на полі бою – це справа чоловіків, а роль жінки – втішати, лікувати та підтримувати [2, с. 68]. Лише влітку 1944 р., у критичний момент протистояння, був створений єдиний озброєний жіночий підрозділ для обслуговування зенітних прожекторів, що стало винятком із загального правила.

На протилежному боці фронту, у Радянському Союзі, гендерний підхід базувався на офіційній ідеології статевої рівності, яка була продуктом комуністичної революції [6, с. 92–93]. Радянська жінка мала бути «новою людиною», здатною замінити чоловіка як у промисловості, так і в армії. Під час Зимової війни радянські жінки вже були присутні в Червоній армії, переважно у медичних підрозділах, де вони складали 100% медсестер та понад 40% лікарів [11, с. 103]. Проте, на відміну від фінської моделі, СРСР не мав масової добровільної жіночої організації такого масштабу. Натомість використовувалася державна мобілізація та підготовка через Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву. Радянська пропаганда того часу вже почала створювати образи жінок-пілотів та снайперів, але справжній масовий вихід жінок на поле бою відбувся вже після 1941 р., коли втрати чоловічого складу стали катастрофічними.

Критичний аналіз радянського досвіду виявляє глибоке протиріччя між пропагандистською рівністю та реальною соціальною практикою. Хоча

радянські жінки служили в армії під час Другої світової війни, включаючи і початковий етап 1939–1940 рр., їхній внесок часто маргіналізувався після перемоги [12, с. 109]. Держава, зацікавлена у відновленні демографічного ресурсу, швидко повернулася до пронаталістської політики, підкреслюючи роль жінки як матері та домогосподарки. Жінки-ветерани часто стикалися з суспільним осудом та міфами про те, що вони йшли на фронт лише заради пошуку чоловіків. Радянська «рівність» була радше інструментом утилітарної мобілізації в часи кризи, ніж стійкою зміною гендерного порядку.

Переходячи до аналізу російсько-української війни (2014–2025), ми бачимо зовсім іншу динаміку. Якщо у 1939 р. жіноча участь була чітко структурована державою або парамілітарними організаціями, то у 2014 р. в Україні вона почалася як стихійний волонтерський рух [61, с. 210; 56, с. 45]. Жінки склали вагомому частину волонтерського корпусу, що взяв на себе функції забезпечення армії в умовах розвалу державних інституцій. Це нагадує роль фінських «Лотт», але з важливою відмінністю: українські жінки відмовилися залишатися лише в тилу. З'явився феномен «невидимого батальйону» – жінок, які воювали на передовій як снайперки чи розвідниці, але офіційно були оформлені на посади кухарок чи швачок через застарілі радянські нормативи.

Період з 2014 по 2025 р. став часом радикальної інституціоналізації гендерної рівності в Збройних силах України. Під тиском громадянського суспільства та ветеранських рухів, таких як «Veteranka», було ухвалено низку законодавчих змін, що відкрили жінкам доступ до всіх військових спеціальностей, включаючи бойові та командні посади [13; 56, с. 115]. Станом на початок 2024 р. в ЗСУ служило близько 67 000 жінок, що становить близько 20% всього особового складу, з яких понад 5 000 перебували безпосередньо в бойових ролях. Україна стала першою державою, яка оновила свій Національний план дій з виконання Резолюції ООН 1325 в умовах повномасштабної війни, що свідчить про сприйняття гендерної рівності як невід'ємної частини євроатлантичної інтеграції та національної безпеки [16, с. 101].

Опитування 2024 р. показують, що понад 90% чоловіків та 84% жінок погоджуються з рівністю ролей у війні [48, с. 29; 56, с. 230]. Проте, попри юридичну рівність, практична реалізація стикається з викликами: армія залишається патріархальною інституцією, де жінкам доводиться постійно доводити свою професійність, а побутові умови та спорядження часто не враховують жіночу анатомію. Крім того, на жінок лягає подвійний тягар: обов'язки на службі та традиційні очікування щодо догляду за дітьми та літніми людьми в умовах постійного стресу та переміщення [48, с. 29].

На противагу українському шляху, сучасна Росія (2014–2025) використовує гендер як ідеологічну зброю нео-традиціоналізму. Режим Путіна вибудовує наратив «захисту традиційних сімейних цінностей» від «декадентського Заходу», де гендерна рівність та права ЛГБТ-спільноти подаються як екзистенційна загроза російській нації. Російська жінка в цій системі знову стає об'єктом захисту, а не суб'єктом оборони. Хоча РФ залучає жінок до армії через фінансові стимули та навіть вербує їх у приватні військові компанії, такі як «Редут» чи «Яструб», їхні ролі залишаються переважно допоміжними, а ставлення до них усередині підрозділів характеризується дискримінацією та сексуальним насильством. Гіпермаскуліність російського лідера та культ воїна-патріарха стають фундаментом для виправдання агресії, де війна сприймається як засіб «ремаскулізації» нації після радянського колапсу.

Порівнюючи два конфлікти, можна виявити вражаючі паралелі у сфері медійної репрезентації. Сучасна Україна використовує образи жінок-воїнів для мобілізації міжнародної підтримки. Образи українських захисниць, що поєднують військову амуніцію та жіночність, стають віральними, створюючи контраст із «диким» та патріархальним російським агресором. Проте тут існує ризик «селективної героїзації», коли медіа звертають увагу лише на тих жінок, які відповідають західним стандартам краси, ігноруючи реальні труднощі та різноманітність досвідів жінок на фронті.

Спільним для Зимової війни та сучасної війни в Україні є те, що обидва конфлікти стали моментами національного єднання і через гендерну участь

також. У Фінляндії 1940 р. «Лотти» допомогли подолати розрив між правими та лівими, в Україні 2014–2025 рр. спільна служба та волонтерство розмивають регіональні та соціальні бар'єри [21, с. 115; 10]. Проте існують і фундаментальні відмінності. У 1939 р. жіноча участь була актом жертвності в рамках ієрархічної структури, яка не передбачала зміни статусу жінки після війни. У сучасній Україні жіноча участь є актом емансипації та боротьби за права, що має на меті повну перебудову суспільного договору в післявоєнний період.

Особливої уваги заслуговує трансформація ролі жінки в економіці під час війни. У СРСР 1940-х років жінки складали понад 50% промислової робочої сили, замінюючи чоловіків на заводах. У сучасній Україні спостерігається схожа тенденція: жінки активно опановують професії у сферах транспорту, розмінування та безпеки, а у 2024–2025 рр. понад 50% нових бізнесів у країні засновуються жінками. Це свідчить про те, що війна стає примусовим каталізатором економічної автономії жінки, що матиме тривалі наслідки для структури ринку праці та соціальної політики.

Критичним залишається питання довгострокових наслідків для гендерного порядку. Фінський досвід після 1944 р. був болючим: організація «Лотта Свард» була розпущена на вимогу СРСР, а її історія на тривалий час стала табуованою, що змусило ветеранок почуватися «іншими» у власному суспільстві [60, с. 203]. В Україні ж ми бачимо формування потужного ветеранського середовища, яке вже зараз готується до участі у відновленні країни та політичному житті, щоб не допустити повернення до довоєнних стереотипів.

Узагальнюючи, можна констатувати, що гендерний аспект війни пройшов еволюцію від «допоміжної жіночності» до «інтегрованої суб'єктності». Зимова війна показала межі того, що може зробити жінка в рамках традиційного суспільства: вона може врятувати армію від колапсу, але не може бути визнана рівною солдату. Російсько-українська війна доводить, що в умовах сучасного конфлікту гендерна рівність є не розкішшю, а стратегічною перевагою, яка дозволяє мобілізувати інтелектуальний та бойовий потенціал всього населення. Україна сьогодні виступає лабораторією нових гендерних відносин, де старі

міфи про «слабку стать» остаточно розбиваються об реальність окопної війни та управління високотехнологічною зброєю.

Порівняльний аналіз Зимової війни та сучасної російсько-української війни підтверджує, що тотальна війна неминуче руйнує старі гендерні бар'єри, проте результати цієї руйнації залежать від політичного вектора суспільства. Фінляндія змогла використати жіночий ресурс для збереження незалежності, але зберегла патріархальну основу, яка пізніше дозволила легко витіснити жінок з військової пам'яті. Україна ж демонструє приклад системної трансформації, де участь жінки у війні стає фундаментом для нової демократичної ідентичності. Головна відмінність сьогоднішнього дня – це перехід жінки від ролі «помічниці» до ролі «лідера», що робить український досвід унікальним у світовій воєнній історії та ставить його в центр сучасних досліджень гендерної безпеки.

Висновки до першого розділу

У цьому розділі було проведено комплексний компаративний аналіз Зимової (1939–1940) та російсько-української (2014–2025) воєн, який дозволяє стверджувати, що Україна має справу з проявами єдиного історичного феномена – перманентного російського імперського ревізіонізму. Попри значну хронологічну дистанцію та принципово різні технологічні умови, обидва конфлікти демонструють ідентичність стратегічної мети агресора: десуб'єктивізацію сусідньої держави – України, знищення її національної ідентичності та примусове повернення в орбіту імперського контролю. Дослідження підтверджує, що Москва використовує сталий набір інструментів: від створення штучних приводів для вторгнення до формування маріонеткових урядів.

Теоретичне осмислення цих воєн крізь призму соціально-економічних та ресурсних реалій доводить, що асиметрія потенціалів агресора і жертви не є фатальним фактором. Досвід Фінляндії та України демонструє, що критичне значення має не лише чисельність армії, а здатність суспільства до тотальної мобілізації та адаптивності. Якщо у 1939 р. фіни зупинили радянську машину

завдяки знанню місцевості та ініціативності на тактичному рівні, то сучасна Україна успішно поєднує «дух Зимової війни» з високотехнологічними інноваціями, зокрема в галузі безпілотних систем та цифровізації оборони. При цьому ресурсна виснажливість сучасної війни для агресора виявляється значно вищою через санкційний тиск та технологічну деградацію, що відрізняє нинішню РФ від індустріально потужного СРСР зразка 1940 р.

Дипломатичний вимір виявляє радикальну трансформацію міжнародної системи. Головна відмінність полягає в подоланні стратегічної самотності жертви. Якщо Фінляндія у 1940 р. була змушена погодитися на болючий мир через дипломатичну ізоляцію та загрозу повного поглинання, то Україна зуміла вибудувати глобальну коаліцію, яка перетворила військову допомогу на системний інструмент стримування. Це робить концепцію «фінляндізації» історичним анахронізмом, оскільки сучасна архітектура безпеки орієнтована на повне відновлення міжнародного права, а не на задоволення апетитів агресора за рахунок територіальних поступок.

Окрему наукову вагу має гендерна та соціокультурна трансформація. Війна виступає каталізатором модернізації суспільних відносин. Перехід від допоміжних ролей жінок у фінській «Лотта Свард» до повноцінної бойової інтеграції в ЗСУ свідчить про формування нової громадянської ідентичності, де захист держави є спільним обов'язком незалежно від статі. Це створює непереборний контраст із російською нео-патріархальною моделлю, перетворюючи війну на ціннісне зіткнення демократії та авторитаризму.

Таким чином, історична паралель між подіями 1939 р. та сьогоднішнім сльугує не лише інструментом аналізу минулого, а й прогностичною моделлю. Порівняння Зимової та російсько-української воєн доводить, що Україна сьогодні успішно завершує справу, розпочату Фінляндією вісім десятиліть тому: вона остаточно руйнує міф про непереможність та «історичну неминучість» російської експансії. Уроки минулого, втілені в сучасному спротиві, формують підґрунтя для створення нової європейської системи безпеки, де право сили буде остаточно замінено силою права та колективної солідарності вільних народів.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЗИМОВОЇ ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВОЄН НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Актуальність вивчення проблеми в контексті «Концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти»

Сучасна українська історична освіта переживає помітну якісну зміну свого змісту й суспільної ролі. Якщо раніше вона здебільшого сприймалася як дисципліна, що передає учням упорядкований масив відомостей про минуле, то нині дедалі виразніше перетворюється на інструмент формування громадянської стійкості, критичного мислення, ціннісної орієнтації та вміння розпізнавати дезінформацію. Така зміна зумовлена не лише внутрішньою модернізацією шкільного курсу, а й самою історичною ситуацією, у якій опинилася Україна після 24 лютого 2022 р. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації стало не просто черговим етапом російсько-української війни, а подією, що суттєво змінила освітні пріоритети, загострила потребу в історичній рефлексії та надала шкільній історії виразного суспільного значення.

Визначальним нормативним кроком у побудові нової освітньої парадигми стало затвердження Міністерством освіти і науки України наказом від 30 липня 2024 р. № 1072 «Концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» [34]. Цей документ, підготовлений за участі провідних істориків та педагогів, окреслив фундаментальні напрями розвитку галузі. У ньому наголошено, що історична освіта має бути не лише засобом вивчення минулого, а й важливим елементом національної безпеки, інструментом подолання наслідків тоталітарного досвіду та протидії російській ідеології рашизму. Водночас концепція критично оцінює стару модель викладання, перевантажену фактажем, фрагментовану за змістом і недостатньо орієнтовану на роботу з джерелами, без належної уваги до порівняння,

співставлення та самостійного осмислення інформації здобувачами освіти. Натомість пропонується проблемно-тематичний і концентрований підхід, який дозволяє заглиблюватися у наскрізні історичні теми й поступово формувати в учнів раціональність, навчає зважати на доказовість і розвиває здатність до самостійної інтерпретації історичного матеріалу.

Як зазначав керівник директорату шкільної освіти Хворостяний І. Г., цей документ є прямою відповіддю на потребу перейти від паралельного існування окремих курсів «Історія України» та «Всесвітня історія» до єдиного загальноосвітнього інтегрованого курсу історії, який у навчальних планах може мати назву «Історія», «Історія: Україна і світ» або «Історія України і світу». Такий підхід принципово змінює логіку викладання, долаючи штучний когнітивний дисонанс, коли події всередині країни та за її межами вивчалися як ізольовані процеси. Українське минуле в цій моделі постає не як периферія, а як органічний і невіддільний складник європейського та глобального цивілізаційного поступу.

В такій рамці порівняння Зимової війни 1939–1940 рр. та російсько-української війни, що триває з 2014 р., набуває виразної методичної логіки: перша постає як складова початкового етапу Другої світової війни в Європі, друга – як подія, що вже визначає нову архітектуру безпеки у світі. Компаративний аналіз дозволяє виявити повторювані механізми імперської агресії, маскування насильства й легітимації війни.

Нормативно-правовою основою реалізації цієї моделі є типова освітня програма, яка створює загальний організаційний каркас навчання і дозволяє закладам середньої освіти самостійно поєднувати окремі предмети та інтегровані курси відповідно до власного профілю і потреб здобувачів освіти. Її цінність полягає в тому, що вона не консервує освітній процес у жорстко визначених предметних схемах, а дає педагогам необхідну академічну свободу комбінувати навчальні рішення відповідно до вікових особливостей учнів та дидактичної доцільності. Для громадянської та історичної освітніх галузей це особливо важливо, оскільки структура програми передбачає варіативність: школа може

обирати як окремі предмети – «Історія України», «Всесвітня історія», «Громадянська освіта», – так і інтегровані курси. Такий підхід закладає міцні підвалини для включення складної воєнно-історичної проблематики, до якої, без сумніву, належить і Зимова війна, у ширший контекст політичної, правової, соціальної та ціннісної історії людства.

На рівні профільної середньої освіти, відповідно до чинних навчальних програм, затверджених наказом МОН від 03 серпня 2022 р. № 698, радянсько-фінська (Зимова) війна 1939–1940 рр., за хронологічним принципом, вивчається у 10 класі в межах теми Другої світової війни, яка методично узагальнюється концептом «великої Тридцятилітньої війни ХХ століття» (1914–1945 рр.) [36]. Тут важливо враховувати, що 10 клас наразі ще не охоплений стандартами Нової української школи, але чинна програма вже задає педагогу потрібний орієнтир. У цьому контексті важливо підкреслити, що реформа профільної середньої освіти, яка має бути повноцінно впроваджена з 2027 року, відкриває перспективу для потенційно ширшої присутності теми Зимової війни та її компаративного зіставлення із сучасною російсько-українською війною саме в межах 10–12 класів. Тобто нині ця тема ще не отримала свого остаточного, або принаймні чітко окресленого місця в новій профільній моделі, проте вже зараз очевидно, що саме вона створює простір для її повнішого розгортання в межах середньої освіти.

Не менш важливим є те, що нова концепція історичної освіти прямо пов'язує шкільне навчання історії з цифровим середовищем та інформаційною війною. Умови сучасності вимагають, щоб учень працював не тільки з підручником, а й з картами, документами, електронними архівами, візуальними матеріалами, медіатекстами та іншими джерелами, які допомагають розрізняти факт, інтерпретацію і пропаганду. Для теми російсько-української війни це теж особливо важливо, бо саме в її вивченні учень стикається з дезінформацією, маніпуляціями та фальсифікаціями, як і в реальному житті щодня. Отже, історична освіта набуває не лише пізнавальної, а й певної захисної функції: вона

формує здатність критично читати інформацію, перевіряти джерела й не піддаватися на спрощені наративи.

У підсумку можна стверджувати, що сучасна історична освіта в Україні вже має достатню нормативну й концептуальну основу для того, щоб компаративне вивчення Зимової та російсько-української воєн було методично виправданим і педагогічно продуктивним. Концептуальні засади 2024 р. переорієнтовують історію на україноцентричний, але відкритий до європейського та світового контексту курс. Типова програма забезпечує гнучкість навчального процесу, а подальша реформа профільної школи створить ще ширші можливості для неповерхового вивчення цієї тематики.

2.2. Відповідність компетентісного потенціалу проблеми Державному стандарту базової середньої освіти

Якщо «Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» визначають загальну філософію, засади та стратегічний напрям трансформації історичної освіти, то безпосередньою нормативною основою реалізації цих змін виступає Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 р. [14]. Саме цей документ визначає ключові компетентності, обов'язкові результати навчання та загальні принципи організації освітнього процесу в 5–9 класах. У контексті сучасної російсько-української війни значення Стандарту суттєво зростає, оскільки він фактично закладає нормативний фундамент для формування покоління учнів, здатних не лише відтворювати інформацію, а й критично її аналізувати, оцінювати та інтерпретувати.

Принципово важливо, що Державний стандарт відходить від традиційної моделі «знаннєвого накопичення», де головним результатом навчання було механічне засвоєння фактів, дат і термінів. Натомість у центр освітнього процесу ставиться компетентнісний підхід, відповідно до якого історична освіта має формувати в учнів уміння працювати з інформацією, аргументувати власну

позицію, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати джерела та розрізняти факт і судження.

У структурі Державного стандарту громадянська та історична освітня галузь визначається як така, що спрямована на формування в учнів власної ідентичності, усвідомлення цінності демократії, прав людини та здатності орієнтуватися в суспільно-політичних процесах. Важливо, що серед очікуваних результатів навчання прямо зазначаються вміння аналізувати історичні та сучасні суспільні явища, працювати з різними типами джерел, оцінювати достовірність інформації та виявляти маніпулятивні елементи повідомлень. Таким чином, критичне мислення перестає бути допоміжним компонентом навчання і перетворюється на одну з ключових цілей історичної освіти.

Особливої уваги заслуговує те, що Стандарт формує основу для інтегрованого бачення історії. На відміну від старої моделі, де історія України та всесвітня історія часто існували паралельно й слабо взаємодіяли між собою, новий підхід орієнтує на розгляд історичних процесів у широкому цивілізаційному контексті. Це створює методичні передумови для компаративного аналізу різних історичних подій, явищ і конфліктів. Саме тому порівняння Зимової війни та російсько-української війни цілком відповідає логіці сучасного Стандарту, адже дозволяє простежити повторюваність окремих механізмів агресії, інформаційного впливу, політичної пропаганди та міжнародного реагування.

У межах Державного стандарту значну роль відіграє поняття наскрізних умінь, які мають формуватися незалежно від конкретної теми чи предмета. До них належать вміння критично оцінювати інформацію, логічно обґрунтовувати власну позицію, працювати з цифровими ресурсами, аналізувати медіаповідомлення та приймати виважені рішення. В умовах інформаційної війни ці компетентності набувають особливої ваги, оскільки сучасний учень постійно перебуває в середовищі масового інформаційного впливу.

Суттєвою рисою Стандарту є також його орієнтація на діяльнісний підхід. Учень має бути не пасивним споживачем готових знань, а активним учасником

освітнього процесу, здатним самостійно працювати з історичним матеріалом. Це передбачає використання дискусій, проблемних запитань, аналізу джерел, проєктної діяльності, порівняльних таблиць, картографічних матеріалів та інших методів, які стимулюють аналітичне мислення.

Водночас необхідно враховувати, що Державний стандарт базової середньої освіти безпосередньо охоплює лише 5–9 класи, тоді як тематика Зимової війни та сучасної російсько-української війни більшою мірою актуалізується вже на рівні старшої школи. Саме тому на сучасному етапі існує певний розрив між загальною концептуальною логікою НУШ і чинним змістом 10–11 класів, які поки що функціонують у межах перехідної моделі. Проте сам компетентнісний підхід, закладений у Державному стандарті, уже зараз створює підґрунтя для подальшого поглиблення воєнно-історичної проблематики в профільній середній освіті.

Важливо також, що Стандарт значно розширює розуміння історичного джерела. Якщо раніше основний акцент робився переважно на текстовому матеріалі, то тепер учень має працювати з візуальними, статистичними, картографічними та цифровими джерелами інформації. Це особливо актуально для теми сучасної війни, де значна частина інформаційного простору формується через медіа, соціальні мережі, фотографії, відеоматеріали та електронні ресурси.

Не менш важливою є аксіологічна складова Державного стандарту. Документ прямо орієнтує школу на формування в учнів поваги до людської гідності, прав людини, демократії та державного суверенітету. У контексті російсько-української війни це набуває не лише освітнього, а й суспільного значення, оскільки історична освіта стає одним із механізмів формування громадянської свідомості та розуміння цінності власної державності. Відповідно, вивчення воєнної проблематики має бути спрямоване не на романтизацію війни, а на усвідомлення її гуманітарних наслідків, моральних викликів і значення суспільної солідарності.

Таким чином, Державний стандарт базової середньої освіти створює нормативну основу для переходу від репродуктивного до аналітичного типу

історичного навчання. Компетентнісний, діяльнісний та інтегрований підходи, закладені в ньому, формують підґрунтя для розвитку критичного мислення, медіаграмотності та громадянської відповідальності учнів. У перспективі саме ця нормативна база забезпечує можливість глибшого осмислення складних воєнно-історичних тем, зокрема компаративного аналізу Зимової та російсько-української воєн, що особливо актуально в умовах триваючої інформаційної та збройної агресії Російської Федерації проти України.

2.3. Практичний досвід НУШ та перспективи реформованої профільної школи у репрезентації Зимової та російсько-української воєн

Типова та модельні навчальні програми є тим рівнем освітнього документування, на якому загальні концептуальні положення історичної освіти переходять у конкретний зміст шкільного навчання. Якщо Концептуальні засади реформування історичної освіти 2024 р. задають стратегічну рамку, а Державний стандарт базової середньої освіти визначає компетентнісну логіку навчання, то саме програма демонструє, як ця логіка реалізується в реальному шкільному курсі. Для теми Зимової та російсько-української воєн це має принципове значення, оскільки дозволяє побачити не лише сам факт їхньої присутності в навчальному змісті, а й способи їхнього тематичного розміщення, змістові акценти та методичні можливості для порівняльного аналізу.

Насамперед слід звернутися до Типової освітньої програми для 5–9 класів, оновленої наказом Міністерства освіти і науки України від 19 лютого 2021 р. № 235 у редакції від 9 серпня 2024 р. № 1120 [35]. Її головна особливість полягає в тому, що вона не прив'язує заклад освіти до жорсткої предметної схеми, а дозволяє комбінувати окремі предмети, галузеві та міжгалузеві інтегровані курси відповідно до освітньої моделі школи. Саме ця гнучкість створює підґрунтя для інтеграції історії України, всесвітньої історії та громадянської освіти в єдиний навчальний маршрут, у межах якого тема війни може бути подана не як ізольований сюжет, а як частина ширшої проблематики держави, суверенітету, міжнародної безпеки та суспільного спротиву.

У структурі цієї типової програми особливо важливим є те, що вона прямо передбачає можливість поєднувати «Історію України», «Всесвітню історію», «Громадянську освіту» та інтегрований курс історії або історії та громадянської освіти. Це означає, що воєнно-історична проблематика не мусить подаватися винятково в межах окремого предмета, а може бути вплетена в політичний, соціальний і ціннісний контекст навчання. Саме так створюються умови для репрезентації Зимової війни у блоці новітньої історії та Другої світової війни, а російсько-української війни – у тематичних модулях новітньої історії, громадянської освіти, безпеки та сучасних міжнародних відносин. Тобто сама типова програма задає не лише тематичну рамку, а й спосіб педагогічного мислення, у якому подія розглядається через її місце в ширшому історичному процесі.

Особливо показово, що оновлена типова програма не вимагає від учителя механічного повторення хронології. Вона орієнтує на досягнення результатів навчання, серед яких важливими є здатність пояснювати зв'язки між подіями, порівнювати моделі поведінки держав, аналізувати джерела та висловлювати аргументовану позицію. Саме це робить порівняльну перспективу методично виправданою. Для нашої теми це означає, що Зимова війна і російсько-українська війна можуть вивчатися як два кейси, які дають змогу учневі зрозуміти механізми імперської агресії, дипломатичні маневри агресора, форми міжнародної реакції та логіку державного спротиву.

Не менш важливо, що модельні навчальні програми, які лежать в основі цієї освітньої моделі, прямо називають види діяльності, котрі мають стати звичними на уроках історії: дослідницьку, пошукову, творчу, проєктну, моделювання, інтерактивну та дискусійну. Для теми війни це має особливу вагу, бо учень має не просто слухати про події, а аналізувати джерела, порівнювати інтерпретації, обговорювати суперечності, ставити запитання, будувати причинно-наслідкові моделі. Саме такі форми роботи дозволяють перейти від пам'яті про війну до її осмислення як складного суспільного феномена.

Окрему роль у цій системі відіграють модельні навчальні програми для 7–9 класів, зокрема «Історія: Україна і світ» та «Історія та громадянська освіта» [26; 25]. Хоча вони безпосередньо не є головним полем вивчення Зимової війни та російсько-української війни, саме вони демонструють нову методичну філософію: історія має вивчатися не ізольовано, а в інтегрованому, проблемному та компаративному форматі. Міністерство освіти і науки України підкреслює, що ці програми застосовуються поетапно з 2022 р., а для другого циклу базової середньої освіти школа може обирати між різними моделями викладання історії.

У змістовому плані модельні програми дають змогу вписувати тему війни в різні тематичні модулі: Зимову війну – у блоки, пов’язані з Другою світовою війною, тоталітаризмом, дипломатією та міжнародною системою безпеки кінця 1930-х років; російсько-українську війну – у модулі новітньої історії, громадянської освіти, міжнародного права, безпеки та сучасних міжнародних відносин. Це означає, що історична подія не подається сама по собі, а включається у мережу понять, які допомагають зрозуміти її сенс.

Методична цінність вивчення Зимової війни в 10 класі полягає у тому, що вона створює прямі когнітивні паралелі із сучасною російською агресією проти України. Учні можуть бачити, як радянська влада використовувала штучну провокацію в Майнілі як привід до війни, як у Терійокі було створено маріонетковий «уряд» Куусінена О. В. для легітимізації окупації, а також як Москва намагалася заперечити сам факт війни перед світовою спільнотою. Порівняння цих дій із практикою створення квазідержавних утворень на сході України у 2014 р. та спробами виправдати повномасштабне вторгнення у 2022 р. дає учням змогу побачити разючу тяглість російських імперських методів.

Для вивчення сучасної російсько-української війни визначальним є 11 клас, де за чинною програмою (наказ № 698) провідного значення набувають проблемно-аналітичний і ціннісний підходи. Логічним та ідейним завершенням шкільного курсу виступає Розділ 6 «Європейський вибір України [36]. Російсько-українська війна», який детально структурує етапи агресії РФ, починаючи від анексії Криму у 2014 р., окупації частин Донеччини й Луганщини, до

масштабних подій після 24 лютого 2022 р. Історія сучасної війни подається як комплексний сюжет, у межах якого активно використовується новий понятійний апарат: «повномасштабне вторгнення», «гібридна війна», «рашизм» та інші, що вже увійшли до освітнього й суспільного вжитку.

Додатковим методичним орієнтиром для цієї теми виступають модельні навчальні програми, які конкретизують загальні цілі Державного стандарту базової середньої освіти і показують, як саме історія може викладатися у форматі інтегрованого та проблемного курсу. Найбільш репрезентативною в цьому сенсі є модельна навчальна програма «Інтегрований курс історії та громадянської освіти. 10–12 класи. Основний рівень», яка демонструє оновлену методичну філософію Нової української школи [24]. Вона виходить із того, що історія має вивчатися не ізольовано, а в єдиному змістовому полі, де події різних епох можна порівнювати за причинами, механізмами, наслідками та формами громадянського спротиву. Для теми Зимової та російсько-української воєн це відкриває можливість не лише зіставляти самі конфлікти, а й простежувати сталі моделі імперського насильства й реакції на нього.

Кардинальне оновлення та систематизація вивчення воєнно-історичних тем відбудеться у 2027 р. із повноцінним упровадженням Державного стандарту профільної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 851 [33]. Реформа передбачає перехід на трирічне навчання в академічних або професійних ліцєях у межах 10–12 класів, за двома основними спрямуваннями. У межах цієї моделі 10 клас набуде профільно-адаптаційної функції, де учні зможуть м'яко апробувати обраний напрям і коригувати свою освітню траєкторію та без зайвого стресу входити у профільне навчання, або складання академічних різниць. Курс історії в ліцєях базуватиметься на проблемно-тематичному принципі та поглиблених тематичних блоках («концентрах»), де для історичного профілю в 11–12 класах виділятиметься по 6 годин історії на тиждень, проти 3 годин для інших профілів. Це дозволить впровадити спеціальні курси за вибором – наприклад, історичну географію, локальну або інтелектуальну історію, створюючи ідеальні умови для

глибокого компаративного аналізу Зимової та російсько-української воєн. Упровадження реформи здійснюватиметься поетапно: перший етап пілотування стартував з 1 вересня 2025 р. у 30 ліцеях, другий – з 1 вересня 2026 р. у 150 ліцеях, а загальнонаціональний запуск відбудеться з вересня 2027 р.

У підсумку слід зазначити, що типова та модельні навчальні програми вже зараз створюють достатню методичну основу для репрезентації Зимової та російсько-української воєн у шкільному курсі історії. Типова програма забезпечує гнучкість і можливість поєднання предметів та інтегрованих курсів, модельні програми пропонують проблемно-аналітичний та діяльнісний формат навчання, а старша школа надає матеріал для безпосереднього історичного й порівняльного аналізу воєн. Саме тому тема війни у програмних документах виступає не випадковим сюжетом, а важливим змістовим вузлом, через який формуються критичне мислення, громадянська компетентність і розуміння тяглості імперських практик.

2.4. Шкільний підручник як інструмент вивчення проблеми

У сучасній українській системі освіти шкільний підручник уже давно перестав виконувати виключно функцію носія базової інформації. В умовах реформування історичної освіти, утвердження компетентнісного підходу та триваючої російсько-української війни він поступово перетворюється на комплексний дидактичний інструмент, який формує способи історичного мислення, впливає на інтерпретацію минулого та визначає характер взаємодії здобувачів освіти з історичним матеріалом. Особливо це помітно під час вивчення воєнно-історичних сюжетів, серед яких Зимова (1939–1940) р. та російсько-українська війни посідають важливе місце, оскільки дозволяє учням простежити механізми агресії, опору, міжнародної реакції та пропаганди на прикладі конфлікту, який має виразні історичні паралелі.

Саме тому аналіз шкільних підручників із всесвітньої історії для 10 класу варто розглядати не як суто огляд змісту, а як дослідження того, яким чином у навчальній книзі репрезентується зимова війна, які терміни використовуються

для її означення, як відбираються факти, на чому робляться акценти, які візуальні й документальні матеріали пропонуються учневі та наскільки підручник сприяє формуванню критичного мислення. У межах цього підходу особливо важливими є не лише авторський текст, а й система завдань, підписи до ілюстрацій, мапи, схеми, питання для обговорення та елементи роботи з історичними джерелами.

Принципово важливим аспектом, який визначає дидактичні межі та можливості вчителя, є структурне місце радянсько-фінської війни 1939–1940 рр. у навчально-методичному комплексі. У жодному з чинних підручників зі всесвітньої історії для 10 класу ця подія не виділена в окремий розділ чи навіть у самостійну розгорнуту тему [1; 8; 18; 30; 39; 47]. Натомість їй відведено статус лише підрозділу в межах ширших тем, присвячених початку Другої світової війни, що об'єктивно обмежує обсяг сторінок, який автори можуть виділити для детального розкриття конфлікту. Таке структурне обмеження створює специфічний методичний виклик: стислість викладу змушує авторів максимально концентрувати факти, а вчителя – шукати шляхи розширення інформаційного поля.

Саме тут ключову роль відіграє академічна свобода педагога, яка дозволяє не обмежуватися одним офіційно затвердженим для школи виданням. Можливість надавати учням посилення на альтернативні підручники для залучення інших дидактичних матеріалів дозволяє компенсувати лаконічність одного конкретного підрозділу. Для теми Зимової війни це особливо важливо, оскільки різні підручники по-різному розкривають її зміст: одні сильніше акцентують військовий аспект, інші – дипломатичний, треті – міжнародно-політичний або джерельний. Тому вчитель не має бути прив'язаний лише до одного видання, а повинен свідомо будувати урок на поєднанні сильних сторін кількох підручників. Нормативна база Нової української школи дозволяє педагогу використовувати додаткові дидактичні матеріали з інших рекомендованих Міністерством освіти і науки України підручників. Такий підхід дозволяє зробити урок історії значно глибшим і методично гнучкішим.

Аналіз лінійки підручників демонструє, що кожен авторський колектив обирає власну стратегію оптимізації цього обмеженого простору, розставляючи унікальні акценти. Це створює широку варіативність методичних підходів: від фокусу на глибокому історіографічному аналізі до зосередження на мілітарній статистиці чи мікроісторичних деталях військового повсякдення. Такий плюралізм є надзвичайно цінним для конструювання об'ємного та багатовимірного бачення історичного процесу.

Зокрема, підручник, який підготував Полянський П. Б., вирізняється глибокою роботою з історіографічним спадком та першоджерелами, що ідеально відповідає вимогам профільної підготовки [30, с. 204–205]. Автор компенсує невеликий обсяг підрозділу впровадженням спеціальної аналітичної рубрики «Свідчення». У ній наводиться фахова цитата відомого фінського історика Вехвіляйнена О., яка розкриває стратегічну згубність територіальних поступок: «Передача території на Карельському перешийку... розірвало б лінію фінських оборонних споруд, а військова база на півострові Ханко зробила б «діру» у морській системі захисту Фінляндії». Цей фрагмент супроводжується комплексним завданням: «Чи вважаєте Ви аргументи фінського історика переконливими? Чи не було б, на Вашу думку, для Фінляндії кращим варіантом піти на поступки, аби уникнути війни?». Така постановка питання дійсно виводить учнів із площини пасивного читання в простір активного причинно-наслідкового моделювання. Вона є оптимальною для організації проблемної дискусії на уроці, дозволяючи школярам самостійно дійти висновку щодо хибності політики умиротворення агресора.

Абсолютно унікальний підхід до розкриття теми пропонує підручник Щупака І. Я., який зосереджується на мікроісторичному вимірі конфлікту та чіткій політико-правовій кваліфікації подій [47, с. 164]. Видання прямо використовує дефініцію «радянська агресія проти Фінляндії», що остаточно нівелює старі міфи про так званий «оборонний характер» війни. Це концептуально важливо для формування об'єктивної історичної пам'яті та розуміння імперської природи тоталітарних держав. Дидактичною знахідкою

Щупака І. Я. є трансформація підписів до ілюстрацій у самостійні інформаційно-аналітичні блоки. Замість сухої констатації факту бойових дій, підручник містить розгорнуту анотацію до фотографії знищеної військової колони: «20 грудня 1939 р. передові частини 44-ї дивізії, посиленої 312-м окремим танковим батальйоном, почали просуватися в напрямку Суомуссалми на виручення оточених 163-й стрілецькій дивізії. 7 січня 1939 р. основні сили 44-ї дивізії оточили й розгромили фінни. За розгромлення дивізії її командир Виноградова і начальник штабу Волкова віддали під суд і розстріляли перед строєм». Матеріал дає змогу учням, крізь призму історії однієї дивізії – сформованої, нагадаємо, переважно з українців за територіальною ознакою її розташування в Житомирі, через що Макаренко А. назвав її «українською» – усвідомити масштаби військової катастрофи, підтверджені статистичним висновком про диспропорцію втрат сторін, що виявилася не на користь для Радянського Союзу [19].

Підручник Сорочинської Н. М. та Гісема О. В. подає підрозділ про Зимову війну через синтез мілітарної статистики, політичної історії та історії повсякдення [39, с. 182–183]. Автори чітко артикулюють співвідношення сил перед початком наступу, зазначаючи, що «угруповання Червоної армії налічувало 240 тис. осіб проти 140-тисячної фінської армії». Деталізація кількості гармат, танків та літаків дозволяє старшокласникам аналітично підійти до оцінки рівня загрози та феномену успішного спротиву менш чисельної фінської національної армії своєму багатонаціональному ворогу. Важливою складовою цього видання є розкриття політичних технологій окупанта. Автори звертають увагу на створення маріонеткового «уряду Куусінена (так званий «уряд Теріокі»)), з яким Сталін уклав фіктивний договір про взаємодопомогу. Цей фактологічний матеріал має колосальний потенціал для розвитку критичного мислення, демонструючи механізми легітимізації вторгнення через штучні квазідержавні утворення, що підсилюється емоційно важкою світлиною «Наслідки радянського бомбардування Гельсінкі, 1939 р.».

Такий дидактичний підхід відкриває унікальні можливості для компаративного аналізу Зимової та російсько-української воєн. Робота з цим матеріалом дозволяє провести чіткі історичні паралелі між «урядом Куусінена» та гібридними окупаційними адміністраціями в Україні, виявляючи сталість імперських практик. Це перетворює вивчення історії першої половини ХХ ст. на потужний інструмент осмислення сучасних глобальних та національних безпекових викликів.

Більш академічний та дещо стриманий наратив представлено у підручнику Гісема О. В. та Мартинюка О. О., де акцент зміщено на міжнародно-політичні процеси кінця 1930-х років 8, с. 127–128]. Радянсько-фінський конфлікт розглядається тут не ізольовано, а як органічна складова масштабної кризи Версальсько-Вашингтонської системи та прямий геополітичний наслідок пакту Молотова-Ріббентропа. Це привчає учнів бачити макроісторичні закономірності за локальними зіткненнями. Особливою перевагою цього видання є жорстко структурований термінологічний апарат. Поняття «анексія», «сфера впливу» та «лінія Маннергейма» винесені в окремі блоки та супроводжуються лаконічними науковими дефініціями. Наявність проблемних запитань щодо наслідків війни для міжнародного авторитету СРСР стимулює школярів до синтезу вивченого матеріалу та самостійного формулювання аргументованих наукових позицій.

Інший вектор репрезентації пропонує підручник Ладиченко Т. В., який зосереджує особливу увагу на дипломатичній прелюдії агресії [18, с. 131]. Автор скрупульозно реконструює перемовини між майбутніми ворогами та механізм початку війни, чітко артикулюючи сфабрикований характер казус беллі: «28 листопада, під приводом прикордонного інциденту, що стався начебто поблизу селища Майніла, СРСР розірвав договір». Це дозволяє предметно розкрити методи пропагандистського забезпечення збройної агресії. Також у підручнику майстерно індивідуалізується образ фінського спротиву через використання влучних візуальних маркерів. Залучення ілюстрації з підписом «Фінський снайпер» уможливлює візуалізацію феномену ефективної партизанської тактики захисників у зимових умовах. Такий перехід від абстрактних армійських

з'єднань до конкретного людського виміру війни суттєво посилює емоційне та пізнавальне сприйняття матеріалу.

Окреме місце в системі сучасної дидактики посідає оновлене видання за редакцією Васильківа І. Д., Сіромського Р. Б. та Островського В. Б., опубліковане у 2023 р. [1, с. 156–158] Його ключовою характеристикою є глибока антропологізація історичного процесу. Якщо традиційні тексти оперують знеособленими масами, то цей підручник майстерно персоналізує фінський спротив через унікальну роботу з візуальними джерелами. Світлина зимового фронту супроводжується не загальним описом, а конкретною ідентифікацією: «Кулеметна позиція фінських військових, стрілець – Антті Ваясянен, ліворуч – Онні Валконен... 21 лютого 1940 р.». Такий мікроісторичний фокус перетворює абстрактну військову статистику на реальну людську історію. Крім того, текст чітко вбудовує Зимову війну в ширший геополітичний контекст радянської експансії. Підручник вказує на синхронність територіальних претензій до Фінляндії з нав'язуванням «договорів про взаємодопомогу» та подальшою анексією Литви, Латвії і Естонії. Автори прямо артикулюють руйнування радянських ілюзій щодо легкої перемоги «на зразок тієї, якої домоглися в Польщі», щойно Червона армія зіштовхнулася з мужністю захисників лінії Маннергейма. Важливим дидактичним містком до подальших подій глобального конфлікту у підручнику є фіксація макроісторичного висновку. Зазначається, що за подіями уважно стежив Гітлер, який, спостерігаючи за колосальними проблемами Червоної армії, «зрозумів, що з СРСР можна боротися». Це формує в учнів бездоганне розуміння причинно-наслідкових зв'язків між радянською військовою невдачею у Фінляндії та майбутнім німецьким вторгненням.

Загальний аналіз візуального контенту в розглянутих підручниках свідчить про докорінну зміну їхньої функції – від суто ілюстративної до повноцінно дидактичної та антропоцентричної, де кожна світлина є приводом для глибокої рефлексії. Фундаментальним здобутком сучасної української навчальної літератури також є консолідований та остаточний відхід від радянських історіографічних догм. Усі проаналізовані підручники, незалежно від специфіки

авторських акцентів, цілком однозначно кваліфікують дії Радянського Союзу як неспровоковану мілітарну агресію та грубе порушення міжнародного права. Це є яскравим свідченням зрілості української історичної освіти та її методологічної самодостатності. Водночас у підручниках зберігаються й окремі застарілі наративи, появу яких було ініційовано ще в радянський період, а згодом вони перейшли у спадок вітчизняній науковій думці. Наприклад, так звана Лінія Маннергейма, яка присутня на сторінках всіх аналізованих підручників крім видання авторства Ладиченко Т. В., й там вона була, лише подана завуальовано, не мала такого масштабу й такої якості оборонних укріплень, як, наприклад «Лінія Мажино», «Лінія Зігфріда», а тим більше «Лінія Сталіна» чи «Лінія Молотова», однак її поставили в один з ними ряд, щоб виправдати початкові невдачі радянської армії. І хоча така деталь, безперечно, важлива, все ж вона відволікає увагу від головного – надзвичайних зусиль та самопожертви фінських збройних сил та всього народу. Однак, більшість матеріалу, який розкриває тему Зимової війни, підібрано на належному рівні, і на це, напевно, вплинула мала кількість місця у підрунику що відведено на цю тему.

Подібні дидактичні виклики щодо відбору матеріалу та розстановки акцентів постають перед авторами ще гостріше, коли йдеться про висвітлення подій сучасної російсько-української війни, зокрема її повномасштабної фази. Аналіз підручників з історії України для 11 класу, що розкривають тему повномасштабного вторгнення Росії, дозволяє простежити безпрецедентний процес конструювання історичної пам'яті в режимі реального часу. Важливо наголосити, що всі проаналізовані видання (авторських колективів Галімова А. А., Хлібовської Г. М. та Власова В. С.) є підручниками стандартного рівня, створеними та виданими вже безпосередньо в період триваючого повномасштабного вторгнення у 2024 році [7; 44; 4]. Уперше в історії новітньої української школи підручники створюються не з дистанції часу, а безпосередньо в період розгортання самих історичних подій. Це робить їх унікальними, адже автори фіксують та оцінюють події без значної часової дистанції, спираючись на

живу колективну травму українців, що об'єктивно накладає відбиток на їхню емоційну тональність та структуру викладу.

Підручник авторського колективу Галімова А. А., Гісема О. В. та Мартинюка О. О. пропонує виразно військово-хронологічний підхід [4, с. 248–269]. Матеріал структуровано через призму ключових військових кампаній, розбитих на окремі блоки, такі як «Битва за Київ», «Битва за Харків», «Битва за південь України» та «Битва за Донбас. Оборона Маріуполя». Автори вдаються до мілітарної деталізації, прямо вказуючи на використання сучасних технологій, зокрема далекобійних дронів та ракет «Нептун», якими було потоплено крейсер «Москва». Окрему увагу приділено як діям Збройних Сил України, так і партизанському спротиву на тимчасово окупованих територіях, де згадуються організації «Атеш» та «Жовта стрічка». Візуальний ряд підручника потужно персоніфікує збройний спротив, пропонуючи портрети військового командування (Залужного В. Ф., Сирського О. С.) та героїв оборони (наприклад, Діанова М. О.). Крім того, автори приділяють значну увагу екологічним наслідкам війни, детально описуючи катастрофу через підлив росіянами Каховської дамби. Такий підхід формує в учнів чіткий просторово-хронологічний каркас бойових дій та розуміння ролі міжнародної допомоги, як-от формату «Рамштайн».

Натомість підручник під авторством Хлібовської Г. М., Крижановської М. Є. та Наумчук О. В. зміщує фокус на політико-правову оцінку, інформаційну війну та консолідацію нації [44, с. 297–308]. Сильною стороною цього видання є потужний концептуальний апарат. Автори не просто описують події, а деконструють ідеологію ворога, детально розкриваючи суть поняття «рашизм» як маніпулятивної ідеології та практики російського фашизму, в основі якої лежить доктрина «руського міра». Специфічною дидактичною особливістю підручника є глибока робота з поняттям геноциду, який розкривається через трагедію «Бучанської різанини», насильницьку депортацію українських дітей та фільтраційні табори. Серед яскравих візуальних рішень Хлібовської Г. М. слід відзначити використання обкладинки журналу

«Time» із зображенням генерала Залужного В. Ф., фотографію легендарної поштової марки, присвяченої оборонцям острова Зміїний, а також залучення сучасних цифрових інструментів – картографічних матеріалів із ресурсу «DeepStateMap» для аналізу звільнених територій.

Своєю чергою, видання за редакцією Власова В. С., Кульчицького С. В. та Панаріна О. Є. вирізняється глибоким антропоцентричним вектором, зосереджуючи увагу на соціальній історії, повсякденні та культурному спротиві [7, с. 287–318]. Унікальність підручника полягає у виокремленні теми «Стратегії виживання і протистояння в умовах війни», де детально розглядається адаптація суспільства до нової реальності: використання метрополітенів як бомбосховищ та організація «Пунктів незламності» в умовах блекаутів, спричинених атаками на енергетичну інфраструктуру. Вдалим аналітичним прийомом є робота з демографічною статистикою: автори наводять детальну карту «Eurostat», яка візуалізує кількість українських біженців у різних країнах Європи, спонукаючи учнів аналізувати географію переміщення. Надзвичайно яскраво в підручнику розкрито «культурний фронт»: від згадок про виконання пісні «Ой у лузі червона калина» лідером гурту «Бумбокс» Хливнюком А. В. до безпрецедентного запису кавер-версії цієї пісні («Hey Hey Rise Up») культовим британським гуртом «Pink Floyd». Також окрема увага приділяється інституту військового капеланства та ролі релігійних громад у допомозі фронту.

Об'єктивне порівняння трьох проаналізованих підручників демонструє, що кожен із них є методологічно самодостатнім, проте розкриває лише певну грань глобальної катастрофи. Видання Галімова А. А. є беззаперечним лідером у формуванні військово-стратегічного та просторово-хронологічного розуміння перебігу фронтових операцій. Підручник Хлібовської Г. М. надає найкращий інструментарій для ідеологічної деконструкції ворога, розуміння механізмів інформаційної війни та правової кваліфікації воєнних злочинів. Водночас текст Власова В. С. найглибше занурює учня в гуманітарний вимір, історію повсякдення та культурну дипломатію. Для сучасного вчителя історії, наділеного академічною свободою, така варіативність стандартного рівня є

колосальною перевагою. Замість того, щоб обмежуватися одним наративом, педагог отримує можливість конструювати багаторівневий урок: вивчати контрнаступи за Галімовим, аналізувати пропаганду та рашизм за Хлібовською, а рефлексувати над особистим досвідом блекаутів і культурним спротивом за Власовим. Такий синтетичний підхід є єдиним дієвим способом формування об'ємної історичної пам'яті про події, які ще не завершилися.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що статус Зимової війни виключно як підрозділу вимагає від учителя постійного методичного маневрування. Завдяки наданню здобувачам освіти доступу до різних джерел – поєднуючи історіографічну глибину Полянського П. Б., політичну аналітику Сорочинської Н. М., макроісторичні висновки та персоналізацію спротиву з підручника Васильківа І. Д., Сіромського Р. Б. та Островського В. Б., – педагог конструє науково виважений простір для розвитку історичної пам'яті української молоді. Аналогічна стратегія гнучкого комбінування постає безальтернативною і при вивченні новітньої вітчизняної історії, де поєднання мілітарної хроніки Галімова А. А., антропоцентричного виміру військового повсякдення Хлібовської Г. М. та ідеологічного аналізу деконструкції рашизму Власова В. С. забезпечує формування об'ємної картини сучасних подій. На відміну від підручників зі всесвітньої історії, які через жорсткі програмні обмеження розглядають Зимову війну лише як стислий підрозділ у межах ширшої теми, посібники з історії України висвітлюють події повномасштабного вторгнення без часової дистанції, розгортаючи масштабний аналіз військового повсякдення, культурного спротиву та геноцидальної політики ворога безпосередньо в період самого конфлікту. Така міжпредметна та компаративна інтеграція обох воєнно-історичних сюжетів дозволяє учням не лише засвоїти фактаж, а й наочно простежити історичну тяглість імперських практик агресії та незламні механізми національного спротиву.

2.5. Методичні підходи до формування критичного мислення у здобувачів загальної середньої освіти в процесі вивчення Зимової та російсько-української воєн

Формування критичного мислення у здобувачів загальної середньої освіти в межах теми Зимової війни 1939–1940 рр. має бути не зовнішнім доповненням до курсу, а органічною частиною самої логіки викладання історії. Саме ця тема є особливо придатною для розвитку критичного мислення, оскільки в ній поєднуються різні рівні історичного аналізу: політичний, дипломатичний, військовий, пропагандистський, моральний та гуманітарний. У сучасній історичній освіті, де наголос дедалі виразніше переноситься з простого запам'ятовування фактів на уміння аналізувати, зіставляти й інтерпретувати, Зимова війна постає не лише як сюжет про радянсько-фінляндський конфлікт, а як зручний навчальний матеріал для роботи з причинно-наслідковими зв'язками, джерелами, мапами, політичними наративами й історичними аналогіями [31, с. 10].

Першою передумовою ефективного формування критичного мислення є академічна свобода вчителя історії. У новій українській школі вона означає не лише право вчителя обирати методичні прийоми, а й можливість самостійно добирати навчальні матеріали, комбінувати різні підручники, використовувати додаткові джерела, цифрові ресурси, карти, ілюстрації та відео. У матеріалах, присвячених реформуванню історичної освіти, наголошується, що саме гнучкість освітніх програм дає змогу не ізолювати певну тему, а вписувати її у ширшу логіку політичної, соціальної та ціннісної історії, а також поєднувати окремі предмети й інтегровані курси.

Навіть попри те, що Зимова війна в чинних програмах займає порівняно небагато місця й розглядається лише як складова теми Другої світової війни, учитель має реальну можливість розширити її вивчення за рахунок правильно організованої методичної роботи [15, с. 48]. Найефективніше це реалізується через інтеграцію теми в різні етапи уроку: мотивацію, роботу з джерелами, дискусію, домашні завдання та міжпредметні зв'язки. Важливо, що такі підходи

не потребують факультативів або окремих гуртків – вони можуть органічно функціонувати в межах звичайного уроку історії.

У змістовому плані тему Зимової війни доцільно розміщувати у двох освітніх площинах. У 10 класі вона входить до теми Другої світової війни, де виступає як окремий кейс для осмислення радянської агресії, дипломатії, кризи колективної безпеки та ролі малих держав у великій війні. У 11 класі вона може бути використана як історична аналогія під час вивчення російсько-української війни, коли вчитель показує учням структурну подібність механізмів агресії, пропаганди й створення штучних приводів для війни. У наведеному в роботі конспекті уроку для 11 класу саме такий підхід уже реалізується: урок має комбінований характер, опирається на мультимедійну презентацію, політичну мапу, інтерактивну дошку та систему ключових термінів, серед яких названо «повномасштабне вторгнення», «гібридна війна», «рашизм», «денацифікація», «операція під фальшивим прапором», «квазідержавні утворення», «тимчасово окуповані території» і «фінляндизація» [32, с. 142].

На етапі мотивації навчальної діяльності одним із найпростіших, але водночас ефективних методичних прийомів є інформаційна хвилинка. Її мета полягає не у переказі великого обсягу матеріалу, а у швидкому зануренні здобувачів освіти у проблему через один яскравий факт, коротке джерело або історичний парадокс. Наприклад, урок може розпочатися з короткого повідомлення про Майнільський інцидент – обстріл радянської території, який СРСР використав як привід до вторгнення у Фінляндію. Уже на цьому етапі вчитель може поставити проблемне запитання: чи може держава свідомо створювати привід для війни? Стартові запитання уроку мають бути відкритими й проблемними: вони повинні не стільки перевіряти знання, скільки запускати мислення [31, с. 12]. Саме тому інформаційна хвилинка є вдалим способом швидко актуалізувати історичну пам'ять класу й підвести його до подальшого порівняння.

Після інформаційної хвилинки доцільно проводити тематичну бесіду, яка дозволяє учням поступово вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки між

подіями. У темі Зимової війни вона може бути побудована навколо кількох ключових проблем: чому Фінляндія відмовилася прийняти радянські вимоги; чому СРСР прагнув відсунути кордон від Ленінграда; яким чином радянська влада намагалася легітимізувати агресію; чому міжнародні механізми безпеки виявилися неефективними. Подібна бесіда дозволяє учням не просто відтворювати зміст підручника, а пояснювати логіку історичних процесів, аргументувати власну позицію та співвідносити окремі події з ширшим міжнародним контекстом.

Далі можна перейти до роботи з історичними джерелами та порівняльного аналізу, які в цій темі є центральними. Саме тема Зимової війни дає можливість використовувати різні типи матеріалів: дипломатичні документи, уривки зі спогадів, політичні карикатури, фотографії, статистичні таблиці, карти бойових дій, газетні повідомлення та пропагандистські плакати. У цьому випадку учень вчиться не лише отримувати інформацію, а й оцінювати її походження, мету створення та ступінь достовірності. Особливо важливою є робота з радянською пропагандою, яка подавала напад на Фінляндію як «визвольний похід» та «захист безпеки Ленінграда».

Надзвичайно продуктивним в цій темі є метод історичного порівняння. Його сутність полягає не в механічному пошуку однакових рис між різними війнами, а у виявленні повторюваних моделей політичної поведінки. Порівнюючи Зимову війну та сучасну російсько-українську війну, учні можуть аналізувати спільність інформаційних методів, використання псевдоісторичних аргументів, спроби делегітимації державного суверенітету сусідньої країни та роль міжнародних організацій.

Великого значення набуває також кейс-метод [32, с. 198]. У темі Зимової війни він може бути побудований як навчальна ситуація політичного вибору: що може зробити мала держава, коли стикається з ультиматумом великої; які інструменти міжнародного права вона використовує; як організує оборону; яким чином пояснює свою позицію світові; як протидіє інформаційній кампанії

агресора. Такий підхід вчить учнів мислити в умовах невизначеності й бачити, що історичне рішення ніколи не приймається в ідеальних умовах.

Не менш важливим елементом формування критичного мислення є також дискусійні форми роботи. Однією з найефективніших серед них залишаються шкільні дебати. У темі Зимової війни вони можуть бути присвячені питанням: чи можна було уникнути війни; чи могли поступки Фінляндії запобігти збройному конфлікту; чому радянська пропаганда так наполегливо подавала агресію як «оборонну» дію; чому Ліга Націй не змогла ефективно зупинити СРСР; чи можна вважати фінський опір прикладом успішної національної мобілізації.

Ще однією доречною формою є круглий стіл, який можна проводити або всередині класу, або у змішаному форматі разом з учителями історії, громадянської освіти чи навіть суміжних гуманітарних дисциплін. Такий формат дає змогу обговорити не лише саму Зимову війну, а й ширші питання: значення колективної безпеки, слабкість міжнародних інституцій, механізми пропаганди, тяглість російських імперських практик, роль історичної пам'яті в сучасній державі. У межах круглого столу учні мають змогу вільніше формулювати власні судження, вчаться слухати іншу позицію та будувати аргументований діалог, формулювати власний висновок у публічній формі.

Для узагальнення і закріплення матеріалу доцільно використовувати й елементи інтелектуальної гри, зокрема брейн-ринг. На відміну від звичайного фронтального опитування, він створює ситуацію активного колективного мислення. Запитання можуть стосуватися причин війни, ролі лінії Маннергейма, міжнародної реакції, діяльності Ліги Націй, радянської пропаганди або особливостей фінської оборони. Водночас брейн-ринг не має перетворюватися лише на перевірку пам'яті – його завдання полягає у швидкому аналізі історичної інформації та застосуванні знань у новому контексті.

Домашнє завдання в такій системі має бути креативним, але не формальним. Найкраще тут працює есе, наприклад на тему «Які уроки Зимової війни важливі для сучасної України?» або «Чому маленька держава може чинити ефективний опір сильнішому агресору?». Іншим варіантом є створення

ментальної карти, у якій учень порівнює причини, перебіг, наслідки та міжнародну реакцію на Зимову й російсько-українську війни. У матеріалах роботи вже містяться приклади саме такого типу завдань: «Три висновки», «Компаративні пари», порівняльна ментальна карта, а також аналіз спільного й відмінного між двома війнами. Саме ці форми найкраще допомагають учневі перейти від фактів до аргументованого висновку.

Важливо, що всі названі форми роботи не потребують факультативів чи гуртків і цілком реалізуються в межах звичайного уроку. Це суттєво, оскільки часу на тему Зимової війни у шкільному курсі зазвичай небагато, а отже вчитель має використати його максимально ефективно. Комбінований урок із елементами інформаційної хвилини, тематичної бесіди, роботи з джерелами, дискусії, круглого столу, брейн-рингу та творчого домашнього завдання дозволяє не просто повідомити учневі історичні факти, а сформувати в нього здатність критично оцінювати інформацію.

У підсумку можна стверджувати, що методичні підходи до формування критичного мислення у здобувачів загальної середньої освіти в межах теми Зимової війни мають спиратися на поєднання академічної свободи вчителя, проблемного викладу, джерельної роботи, історичного порівняння, кейс-методу, дискусії, круглого столу, брейн-рингу та творчого домашнього завдання. Саме така модель перетворює урок історії з простого відтворення фактів на простір інтелектуальної роботи з минулим, у якому учень вчиться думати, перевіряти, порівнювати, сумніватися й аргументовано висловлюватися. Для теми Зимової війни це особливо важливо, бо вона дає змогу одночасно вивчати історію, формувати громадянську позицію і привчати учнів до критичного ставлення до будь-якого пропагандистського наративу.

Висновки до другого розділу

Сучасна українська історична освіта поступово відходить від традиційної моделі механічного засвоєння фактів і дедалі більше орієнтується на компетентнісний, проблемно-аналітичний та інтегрований підходи. У центрі

освітнього процесу опиняється не просте відтворення подій, а формування в учнів здатності аналізувати історичні явища, працювати з джерелами, критично оцінювати інформацію та виявляти маніпулятивні наративи.

Аналіз нормативної бази засвідчив, що Концептуальні засади реформування історичної освіти, Державний стандарт базової середньої освіти та оновлені навчальні програми створюють цілісну основу для інтегрованого вивчення воєнно-історичної проблематики. Особливо важливим є те, що сучасна модель історичної освіти розглядає українську історію як невід'ємну складову європейського та світового історичного процесу. Саме тому порівняння Зимової та російсько-української воєн набуває не лише методичної, а й концептуальної логіки, дозволяючи простежити повторюваність окремих механізмів імперської політики, інформаційної маніпуляції, легітимації агресії та міжнародного реагування. Таким чином, компаративний підхід виступає не допоміжним елементом викладання, а одним із ключових інструментів сучасної історичної освіти.

Дослідження шкільних підручників показало, що сучасна українська навчальна література загалом уже подолала радянські інтерпретаційні схеми щодо Зимової війни та подає дії Радянського Союзу як акт агресії проти Фінляндії. Водночас аналіз різних авторських колективів засвідчив значну варіативність методичних акцентів: одні підручники більше уваги приділяють міжнародно-політичному контексту, інші – джерельному аналізу, військовій історії, мікроісторичному або антропологічному виміру війни. Саме така різноманітність створює сприятливі умови для академічної свободи вчителя, який може комбінувати різні дидактичні підходи та формувати багатовимірне бачення історичного процесу. Разом із тим встановлено, що структурне місце Зимової війни в підручниках як лише підрозділу теми Другої світової війни об'єктивно обмежує можливості її глибокого висвітлення, що потребує додаткової методичної роботи педагога.

Окремо було обґрунтовано, що формування критичного мислення здобувачів освіти в межах теми Зимової війни найбільш ефективно реалізується

через проблемне навчання, роботу з історичними джерелами, порівняльний аналіз, кейс-метод, дискусії, дебати, круглі столи та творчі форми узагальнення матеріалу. Саме ці методи дозволяють перетворити урок історії на простір інтелектуальної взаємодії, де учень не просто запам'ятовує події, а навчається пояснювати їх, співвідносити з сучасністю та самостійно формулювати аргументовані висновки. Особливої актуальності це набуває в умовах сучасної інформаційної війни, коли історична освіта виконує не лише пізнавальну, а й захисну функцію, формуючи здатність критично сприймати медіапростір і протидіяти дезінформації.

Отже, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що репрезентація Зимової та російсько-української воєн у сучасній українській школі має значний освітній, громадянський і світоглядний потенціал. Через поєднання нормативної бази, сучасних навчальних програм, оновлених підручників та діяльнісних методик історична освіта поступово перетворюється на важливий інструмент формування історичної пам'яті, громадянської відповідальності та критичного мислення учнів. У цьому контексті зимова війна виступає не лише історичним сюжетом першої половини ХХ ст., а й важливим дидактичним засобом осмислення сучасних безпекових викликів, природи імперської агресії та значення національного спротиву.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків:

Досліджувана проблема не була предметом спеціального вивчення. Наявні наукові доробки, вітчизняні та зарубіжні, що стосуються різних аспектів Зимової та російсько-української воєн, дозволили здійснити компаративний аналіз цих військових конфліктів і створити достатній кейс навчального матеріалу для імплементації зазначеної проблематики в освітні програми закладів загальної середньої освіти з метою формування критичного мислення у здобувачів.

З'ясовано, що причини та передумови обох воєн формувалися в умовах міжнародних криз і були пов'язані з прагненням російського політичного керівництва до розширення сфери впливу та перегляду існуючого безпекового порядку. зимова війна виникла в умовах кризи системи колективної безпеки міжвоєнного періоду, тоді як російсько-українська війна стала наслідком ревізіоністської політики Російської Федерації щодо пострадянського простору. Встановлено, що важливим чинником агресивної політики Москви виступає імперська історична свідомість, яка заперечує суб'єктність сусідніх держав.

Доведено, що попри значну диспропорцію військових ресурсів, і Фінляндія в 1939–1940 рр., і Україна у 2014–2025 рр. продемонстрували високий рівень мобілізації суспільства та адаптивності, здатність до консолідації та ефективного опору значно сильнішому противнику. В обох випадках вирішальну роль відіграли не лише військові чинники та економічний ресурс, а й морально-психологічна стійкість населення, національна солідарність та усвідомлення цінності власної державності.

Дипломатичні реалії обох воєн засвідчують значну відмінність, оскільки Україна не повторила долі Фінляндії, спромоглася позбутися нав'язуваної їй ролі ізольованої жертви, змушеної заради збереження державності віддати території, та створила глобальну коаліцію і перетворила військову допомогу на системний інструмент стримування.

Встановлено, що в обох випадках агресор використовував пропагандистські механізми легітимації війни, створював образ зовнішньої

загрози та перекладав відповідальність за початок конфлікту на державу-жертву. Водночас сучасна російсько-українська війна характеризується значно більшим впливом цифрових технологій, соціальних мереж та інформаційних ресурсів, що надає інформаційному компоненту особливого значення.

Обидві досліджувані війни демонструють стійку тенденцію до руйнування гендерних бар'єрів і широке використання жіноцтва як цінного ресурсу. Проте Фінляндія зберегла патріархальну основу, яка пізніше дозволила легко витіснити на певний час жінок з військової пам'яті. Україна ж демонструє приклад системної трансформації, де участь жінки у війні стає фундаментом для нової демократичної ідентичності.

Аналіз «Концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» та Державного стандарту базової середньої освіти дозволяє стверджувати, що сучасна українська освітня політика орієнтується на перехід від репродуктивного засвоєння фактів до компетентнісного та діяльнісного підходів. Важливо, що нові концептуальні документи інтегрують історію України у ширший європейський та світовий контекст, що створює методичні можливості для порівняльного аналізу різних історичних конфліктів, зокрема і Зимової та російсько-української воєн, та формує критичне мислення у здобувачів загальної середньої освіти. Це робить історичну освіту не лише засобом вивчення минулого, а й важливим елементом національної безпеки, інструментом подолання наслідків тоталітарного досвіду та протидії російській ідеології рашизму.

З'ясування місця Зимової та російсько-української воєн у типових і модельних навчальних програмах доводить, що їх порівняння є цілком відповідним до логіки шкільного курсу історії, орієнтованого на проблемно-аналітичне та інтегроване бачення історичного процесу. На вивчення Зимової війни відводиться невелика кількість часу, натомість на опанування теми російсько-української війни відводиться майже цілий розділ (Розділ 6. європейський вибір України. Російсько-українська війна). Хоча у програмному забезпеченні спеціально не передбачено теми з порівняльного аналізу Зимової та

російсько-української воєн, автономія ЗЗСО дозволяє адміністраціям обирати максимальну кількість тижневих годин (замість мінімальних та рекомендованих), забезпечивши можливість приділити більше уваги тим темам і формам роботи, які оптимально розвивають критичне мислення на уроці історії. Академічна свобода вчителя наділяє його правом перерозподіляти час на вивчення тем, зафіксованих у Календарно-тематичному плані, обирати методику викладання та форми роботи, що дозволяє реалізувати власне професійне бачення формування критичного мислення у здобувачів загальної середньої освіти.

Аналіз сучасних шкільних підручників із всесвітньої історії для 10 класу дозволив встановити, що Зимова війна в них репрезентується переважно як складова початкового етапу Другої світової війни, однак водночас виступає важливим прикладом радянської агресивної політики. Попри відносно обмежений обсяг навчального матеріалу, більшість сучасних підручників демонструє відхід від радянських історіографічних кліше та однозначно трактує дії СРСР як неспровоковану агресію. Водночас кожен авторський колектив формує власну модель подання матеріалу. Російська-українська війна доволі вичерпно представлена в усіх підручниках з історії України для 11 класу – від ідеологічної підготовки ворога до агресії до подій повномасштабної війни включно з багатьма аспектами цієї проблеми, статистичними даними, мапами, ілюстраціями тощо. А це дозволяє здобувачам освіти якісно підготуватися до порівняльного аналізу раніше вивченої Зимової і російсько-української війни.

В ході дослідження процесу впровадження базових принципів Нової української школи (НУШ) в історичну освіту визначено, що під час викладання історичних дисциплін у 5-11 класах був напрацьований необхідний інструментарій, вироблені методичні підходи і здобутий значний досвід. Це дозволило спрогнозувати і підготувати базу для профільної школи, яка почне свою роботу з 2027 – 20028 навчального року, що створює широкі можливості для успішного використання розроблених матеріалів з компаративного аналізу Зимової та російсько-української воєн.

У ході дослідження було обґрунтовано також основні методичні шляхи використання воєнно-історичної проблематики на уроках історії для розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Встановлено, що найбільш продуктивними формами роботи, з огляду на специфіку віддзеркалення відповідних тем у модельних навчальних програмах та підручниках, є тематична бесіда, аналіз історичних джерел, кейс-метод, дискусія, шкільні дебати, круглий стіл, метод історичного порівняння, брейн-ринг, робота з ментальними картами та творчі домашні завдання, які можна використовувати на уроках історії та у позанавчальний час.

Водночас проведене дослідження показало, що педагогічний потенціал цієї проблематики значно ширший, ніж просте ознайомлення учнів із фактами воєнної історії. Порівняння двох конфліктів створює можливість для формування в учнів навичок історичної деконструкції пропаганди. Урок історії перестає бути лише простором вивчення минулого і перетворюється на середовище формування інтелектуальної стійкості до сучасних інформаційних впливів. Це важливо в умовах повномасштабної російсько-української війни, коли інформаційна безпека стає складовою національної безпеки.

Використання компаративного аналізу воєн дозволяє активно стимулювати критичне мислення у здобувачів загальної середньої освіти, які, працюючи з порівняльними таблицями, суперечливими історичними джерелами, політичними карикатурами чи дипломатичними документами, фактично вчаться мислити як дослідники: співставляти інформацію, виявляти упередження, аналізувати контекст та формулювати власні аргументовані висновки. Більше того, саме воєнно-історична проблематика часто викликає найбільший емоційний відгук у здобувачів освіти, а отже створює сприятливі умови для глибокого залучення учнів до аналітичної роботи. Однак це водночас вимагає від учителя особливої професійної відповідальності, адже педагог має не посилювати емоційну радикалізацію, а спрямовувати навчальний процес у річище усвідомленого історичного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. Б. Всесвітня історія. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 204 с.
2. Вехвіляйнен О. Фінляндія в другій світовій війні : між Німеччиною і Росією / Олі Вехвіляйнен; [пер. з англ. Є. Лохіної]. Київ : Темпора, 2010. 247 с.
3. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Сучасна російсько-українська війна у глобальному вимірі. Київ : Інститут історії України Національної академії наук України, 2024. 412 с.
4. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2024. 320 с.
5. Воєнно-історичний опис російсько-української війни : Вип. 01 : лютий–березень 2022 року / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ, 2022. 112 с.
6. Воєнно-історичний опис російсько-української війни : Вип. 24 : лютий 2024 року / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ, 2024. 213 с.
7. Галімов А. А. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 класу закладів загальної середньої освіти / А. А. Галімов, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків : Ранок, 2024. 272 с.
8. Гісем О. О., Мартинюк О. О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2018. 176 с.
9. Гоменюк І. Українські тіні Зимової війни. *Локальна історія*. URL : <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ukrayinski-tini-zimovoyi-viini/> (дата звернення : 01.05.2026).
10. Гончар Б. М. Радянсько-фінляндська війна 1939–40. Київ : Знання України, 2004. 812 с.
11. Гриневич В. Червона Армія у війнах і воєнних конфліктах 1939–1940 рр. : за лаштунками «визвольних походів». *Сучасність*. 2004. № 11. С. 95–103.
12. Гриневич В. Червона Армія у війнах і воєнних конфліктах 1939–1940 рр. : за лаштунками «визвольних походів». *Сучасність*. 2004. № 12. С. 99–109. Закінчення. Поч. див. : № 11, 2004.
13. Громадська організація «Жіночий ветеранський рух» : офіційний сайт. URL : <https://uwvm.org.ua/uk/> (дата звернення : 01.05.2026).

14. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
(дата звернення : 01.05.2026).

15. Журба О. О. Розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Педагогіка та психологія*. 2026. № 1. С. 45–53.

16. Ільницький В. І., Тельвак В. В. та Талалай Ю. О. Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022–2024). *Українські історичні студії*. 2024. Спецвипуск. С. 85–101.

17. Касьянов Г. В. Історична політика Росії як чинник війни проти України. *Україна модерна*. 2023. № 34. С. 5–28.

18. Ладиченко Т. В. Всесвітня історія : (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Генеза, 2018. 160 с.

19. Макаренко А. 71 рік Зимовій війні. Як у карельських снігах загинула елітна українська дивізія. *Історична правда*.

URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/30/6773/>
(дата звернення : 01.05.2026).

20. Марущак М. Й. Історія дипломатії ХХ століття : Курс лекцій. Львів : Видавництво «Бескид Біт», 2003. 304 с.

21. Мейнандер Г. Історія Фінляндії : Лінії, структури, переломні моменти. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 216 с.

22. Мейнандер Г. Фінляндія. 1944 : війна, суспільство, настрої. Київ : Темпора, 2010. 296 с.

23. Місько В. В., Романів А. Р. Радянсько-фінська (Зимова) війна та повномасштабне російське вторгнення в Україну : історичні паралелі. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2023. № 7(59). С. 139–155.

24. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс історії та громадянської освіти : «Історія : Україна і світ» 10–12 класи. Основний рівень» для закладів загальної середньої освіти / О. В. Гісем, В. І. Бойко, Я. Л. Василенко, В. М. Даниленко, О. О. Мартинюк, О. М. Сирцова, Т. Д. Тарасюк : Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.10.2025 р. № 1319.

URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/profilna/mnp/2025/11/ukrayina-i-svit-integrovanii-kurs-10-12-kl-osnovnii-riven-mnp-uiro.pdf>
(дата звернення : 01.05.2026).

25. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс «Історія та громадянська освіта. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Д. О. Секиринський, Н. С. Власова, О. В. Желіба, В. О. Кронгауз, І. Я. Щупак : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.08.2025 р. № 1192.

URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2025/2025-mnp-integrovanii-kurs-x-storx-x-x-ta-gromadianskox-x-osviti-7-9-klasi-sekirinskii-vlasova-zeliba-krongauz-shhupak.pdf>
(дата звернення : 01.05.2026).

26. Модельна навчальна програма «Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти / Д. О. Секиринський, Н. С. Власова, О. В. Желіба, В. О. Кронгауз, І. Я. Щупак : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.07.2023 р. № 883.

URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Hromad.ta.istor.osv.hal.2023/Istoriya-Ukr.i.svit.7-9-intehr.kurs-variant.1-Sekyrynskyu.ta.in.13.09.2023.pdf>
(дата звернення : 01.05.2026).

27. Носков А. М. Радянсько-фінляндська війна 1939–1940. Київ : Знання, 1990. 16 с.

28. Плохій С. М. Російсько-українська війна : повернення історії / пер. з англ. Київ : Клуб сімейного дозвілля, 2024. 432 с.

29. Політична історія ХХ століття : Навч. посібник. / В. Ф. Салабай, Л. О. Панчук, Я. А. Титаренко та ін. Київ : КНЕУ, 2001. 376 с.

30. Полянський П. Б. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2018. 256 с.

31. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Суспільствознавчі науки та освіта*. 2012. № 3. С. 9–13.

32. Пометун О. І., Гупан Н. М. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії : методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.

33. Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 р. № 851.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text>
(дата звернення : 01.05.2026).

34. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.07.2024 р. № 1072.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1072729-24#Text>
(дата звернення : 01.05.2026).

35. Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 р. № 235 (із змінами, внесеними згідно з Наказом МОН від 09.08.2024 р. № 1120).

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-21#Text>
(дата звернення : 01.05.2026).

36. Про надання грифа оновленим навчальним програмам : Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 р. № 698.

URL : <https://mon.gov.ua/npa/pro-nadannya-grifa-onovlenim-navchalnim-programam>
(дата звернення : 01.05.2026).

37. Російсько-українська війна: історія, політика, безпека : колективна монографія / за ред. В. А. Смолія. Київ : Інститут історії України Національної академії наук України, 2023. 528 с.

38. Смолій В. А. Історичні витоки сучасної російської агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. № 3. С. 17–34.
39. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 256 с.
40. Трофименко П. Є., Ліцман А. М. Воєнна історія України : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2022. 231 с.
41. Трубайчук А. Ф. Пакт про ненапад : Чи була альтернатива Другій світовій війні. Київ : Молодь, 1990. 120 с.
42. Трубайчук А. Ф. Друга світова війна : Коротка історія. Київ : АІ «Істина», 1995. 192 с.
43. Формула миру. *Міністерство закордонних справ України*.
URL : <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/formula-miru>
(дата звернення : 01.05.2026).
44. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук. Тернопіль : Астон, 2024. 320 с.
45. Цветков Г. М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. : навч. посіб. для студ. вузів. Київ : Либідь, 1997. 232 с.
46. Чалий С. 1937–41 : як укоськували Червону армію і що з того вийшло. *Сучасність*. 2007. № 6. С. 91–95.
47. Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВІЦ «Оріон», 2018. 208 с.
48. Ясь О. В. Імперський реваншизм і сучасна російсько-українська війна. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2023. Вип. 32. С. 7–29.
49. Alenius E. Talvisota : poliittinen historia. Helsinki : Otava, 1988. 368 p.
50. Campbell D. Finnish Soldier vs Soviet Soldier : Winter War 1939–40. Oxford : Osprey Publishing, 2016. 80 p.
51. Edwards R. The Winter War : Russia's invasion of Finland, 1939–1940. New York : Pegasus Books, 2008. 319 p.
52. Engle E., Paananen L. The Winter War : The Russo-Finnish Conflict, 1939–40. Boulder : Westview Press, 1985.
53. Galeotti M. Putin's Wars : From Chechnya to Ukraine. London : Osprey Publishing, 2022. 368 p.
54. Glantz D. A. Frozen Hell : The Russo-Finnish Winter War of 1939–1940. Chapel Hill : Algonquin Books, 2000. 285 p.
55. Holmila A. Aiemmin sanottiin, että Ukrainan on voitettava – nyt sanotaan, että Ukraina voi hävitä. *Keskisuomalainen*. 2024. № 1(5). P. 20–21.
56. Kuzio T. Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War. London : Routledge, 2022. 276 p.
57. Leskinen J., Juutilainen A. Talvisodan pikkujättiläinen. Helsinki : WSOY, 1999. 976 p.
58. Turtola M. Talvisodan historia. Helsinki : Otava, 1984. 320 p.
59. Jowett P., Snodgrass B. Finland at War 1939–45. Oxford : Osprey Publishing, 2006. 64 p.

60. Jussila O., Hentilä S., Nevakivi J. Suomen poliittinen historia : 1809–1995. Juva : WSOY, 1995. 354 p.
61. Luukkonen F. Lotta-Svärd 1939–40 : kuvia ja kuvauksia suomen sodasta. Helsinki : Suomen Kirja, 1941. 286 p.
62. Trotter W. R. A frozen hell : the Russo-Finnish winter war of 1939–1940. Chapel Hill : Algonquin Books of Chapel Hill, 1991. 283 p.
63. Tuuri A. Talvisota. Helsinki : Otava, 1984. 242 p.
64. Uitto A., Geuct C.-F. Mannerheim-linja : Talvisodan legenda. Helsinki : Ajatus, 2006. 209 p.
65. Van Dyke C. The Soviet Invasion of Finland, 1939–40. London : Psychology Press, 1997. 270 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект уроку

Історія України

11 клас

Тема уроку: «Широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну»

Мета уроку:

- **освітня:** охарактеризувати передумови, причини та етапи повномасштабного вторгнення РФ в Україну; розкрити ревізійністську суть та ідеологічні основи російської агресії, зокрема рашизм, концепцію «одного народу», міфи про «денацифікацію» і «демлітаризацію»; проаналізувати соціально-економічні чинники, мобілізаційні стратегії та роль міжнародної підтримки України; визначити особливості сучасних методів ведення війни та соціокультурні й гендерні трансформації в українському суспільстві; показати історичні паралелі між Зимовою війною 1939–1940 рр. та сучасною російсько-українською війною;
- **розвиваюча:** формувати вміння здійснювати компаративний (порівняльний) аналіз історичних процесів на прикладі Зимової війни 1939–1940 рр. та російсько-української війни; продовжити розвиток навичок критичного аналізу історичних джерел, уміння порівнювати історичні явища, аргументувати власну позицію та працювати з історичними поняттями; розвивати системне історичне мислення та здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.
- **виховна:** виховувати глибоку повагу до демократичних цінностей, суверенітету держав, принципів європейської та євроатлантичної інтеграції, усвідомлення значення державної незалежності та міжнародної солідарності у протидії агресії; формувати патріотизм, громадянську стійкість та шану до захисників і захисниць України.

Тип уроку: комбінований, з елементами актуалізації знань та компаративного аналізу.

Відповідно до підручника: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2024. 272 с.

Обладнання: підручник, політична мапа України та Європи початку ХХІ ст., інтерактивна дошка, комп'ютер, мультимедійна презентація.

Основні терміни та поняття: «повномасштабне вторгнення», «гібридна війна», «рашизм», «денацифікація», «операція під фальшивим прапором», «квазідержавні утворення», «тимчасово окуповані території», «фінляндизація».

Історичні постаті: Володимир Зеленський, Валерій Залужний, Володимир Путін, Йосип Сталін, Карл Густав Маннергейм, Отто Куусінен.

Хід уроку

Етап уроку	Зміст навчальної діяльності
I. Організація навчальної діяльності	Учитель: Доброго дня, учні! Сьогодні ми переходимо до вивчення теми, яка визначає сучасну правову, політичну та гуманітарну реальність нашої держави та всього світу – повномасштабного вторгнення Російської Федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. Проте наше завдання полягає не лише у вивченні хронології подій. Ми спробуємо зрозуміти глибші причини війни, механізми російської агресії, роль пропаганди та значення суспільного спротиву. Особливу увагу приділимо історичним паралелям між сучасною війною та радянсько-фінською війною 1939–1940 рр., адже історія дозволяє побачити не випадкові збіги, а повторюваність певних моделей політичної поведінки
II. Актуалізація опорних	Дидактична (вступна) бесіда. Запитання:

знань і вмінь учнів	1. Які приклади з історії ви можете назвати, коли сильна держава розпочинала війну проти меншої за ресурсами країни? 2. Якими були передумови та приводи Зимової війни? 3. Яку роль у сучасних війнах відіграє пропаганда? 4. Чому інформаційний простір став одним із ключових фронтів сучасної російсько-української війни? 5. Чому Фінляндія змогла чинити успішний опір значно сильнішому противнику? 6. Чи можна стверджувати, що Росія у XXI ст. продовжує імперську традицію СРСР та Російської імперії? Учитель: Історія не повторюється буквально, але окремі механізми агресії, пропаганди та політичного тиску можуть зберігатися десятиліттями. Саме тому сьогодні ми спробуємо дослідити, які елементи російської політики залишаються незмінними протягом десятиліть, а що принципово змінилося.
III. Мотивація навчальної діяльності	Учитель: Повномасштабна війна Росії проти України стала найбільшим воєнним конфліктом у Європі після Другої світової війни. Вона продемонструвала кризу міжнародної безпеки, значення інформаційних технологій, силу громадянського суспільства та здатність держави до самоорганізації. Водночас сучасна війна змушує істориків дедалі частіше звертатися до досвіду Зимової війни 1939–1940 років. Обидва конфлікти поєднує асиметрія сил, використання пропаганди, прагнення агресора нав'язати власну сферу впливу та недооцінка готовності суспільства до опору. Сьогодні ви будете працювати не лише як учні, а і як дослідники: аналізувати джерела, порівнювати історичні процеси, шукати причинно-наслідкові зв'язки та визначати,

	чому історія залишається важливим інструментом розуміння сучасності. План уроку: 1. Передумови, причини та ідеологічні засади агресії Росії. 2. Український спротив і феномен асиметричної оборони. 3. Інформаційна війна та пропаганда як інструмент агресії. 4. Міжнародна підтримка України та трансформація глобальної безпеки. 5. Історичні паралелі між Зимовою війною та сучасною російсько-українською війною.
IV. Вивчення нового матеріалу	1. Передумови, причини та ідеологічні основи широкомасштабної агресії РФ. Учитель: Повномасштабне вторгнення Російської Федерації стало продовженням російської агресії проти України, яка розпочалася ще у 2014 році з анексії Криму та війни на Донбасі. Російське керівництво тривалий час заперечувало право України на самостійну політику та незалежний зовнішньополітичний курс. Напередодні вторгнення Росія висувала ультимативні вимоги щодо відмови України від європейської та євроатлантичної інтеграції. Водночас російська пропаганда активно поширювала тези про нібито «загрозу» з боку України та НАТО. 24 лютого 2022 року російсько-українська війна трансформувалася з локального гібридного конфлікту у повномасштабну міждержавну війну. Першочерговою передумовою обох конфліктів є історична травма російської еліти через розпад імперських структур – Російської імперії у 1917 р. та СРСР у 1991 р. Фінляндія 1939 року та Україна 2022 року сприймалися Кремлем як «історична помилка». Робота з поняттями.

- «рашизм»;
- «ревізіонізм»;
- «гібридна війна»;
- «імперська політика».

Робота з історичними джерелами.

Учням пропонується уривок зі статті Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» (2021 р.).

Запитання:

1. Які головні тези використовує російське керівництво для заперечення української державності?
2. Чому історичні маніпуляції є небезпечними?
3. Які риси імперського мислення простежуються у тексті?

2. Український спротив і феномен асиметричної оборони.

Учитель: Російське керівництво очікувало швидкої військової перемоги, однак зіткнулося з масштабним суспільним спротивом. Українська оборона стала прикладом того, як мотивація суспільства, мобільність та адаптивність можуть компенсувати чисельну перевагу противника.

Аналітична робота зі статистичними матеріалами.

Порівняльна таблиця сил: РФ та Україна (на початок 2022 р.)

Показник	Російська Федерація	Україна	Співвідношення сил
Чисельність населення	бл. 145 млн осіб	бл. 42 млн осіб	3,3 : 1
Військовий бюджет	бл. 66 млрд дол. США	бл. 6 млрд дол. США	11 : 1
Активний особовий склад ЗС	бл. 900 тис. осіб	бл. 200 тис. осіб	4 : 1

	Бойова авіація	понад 1 200 одиниць	бл. 200 одиниць	6 : 1
Порівняльна таблиця сил: СРСР та Фінляндія (на осінь 1939 р.)				
	Показник	СРСР	Фінляндія	Співвідношення сил
	Чисельність населення	бл. 170,5 млн осіб	бл. 3,7 млн осіб	44 : 1
	Військовий бюджет / витрати	бл. 25–30% усього держбюджету	бл. 2,4 – 3,8% ВВП	35 : 1
	Активний особовий склад ЗС	понад 2 млн осіб (угруповання вторгнення: спочатку бл. 425 тис., згодом нарощено до 760 тис.)	бл. 30 тис. осіб (після термінової загальної мобілізації – бл. 250– 300 тис. осіб)	7 : 1 (загальне) 1,6 : 1 (на фронті після мобілізації Фінляндії)
	Бойова авіація	понад 3 000 літаків (на фінському напрямку залучено бл. 2 500)	бл. 115– 145 справних літаків	20 : 1
Учитель: Спираючись суто на наведені пропорції, визначте, у якому з двох конфліктів (1939 р. чи 2022 р.) стартова перевага агресора була більш вагомою, обґрунтуйте це.				

Проблемне питання:

«Чому перевага у техніці та чисельності не гарантує перемоги у війні?»

3. Інформаційна війна та пропаганда як інструмент агресії.

Учитель: Однією з головних особливостей сучасної війни є те, що боротьба ведеться не лише на полі бою, а й у медіапросторі.

Робота в групах.

Завдання:

визначити:

- мету інформаційної маніпуляції;
- спосіб створення образу ворога;
- політичну функцію пропаганди.

учні отримують приклади:

- Майнільського інциденту (1939 р.);
- російських заяв про «геноцид на Донбасі»;
- міфу про «денацифікацію».

Учитель: Пропаганда в авторитарних режимах потрібна не лише для переконання інших держав, а й для мобілізації власного населення та легітимації насильства.

4. Міжнародна підтримка України та трансформація глобальної безпеки.

Учитель: Між Зимовою війною та сучасною російсько-українською війною існує низка історичних паралелей. В обох випадках агресор використовував тезу про «захист власної безпеки» для виправдання вторгнення. Подібними були також спроби створення маріонеткових політичних структур: у 1939 році – уряд О. Куусінена у Фінляндській Демократичній

Республіці, у сучасній Україні – підтримка псевдореспублік на окупованих територіях.

І Фінляндія, і Україна зіткнулися з противником, який мав значну чисельну та ресурсну перевагу. Проте вирішальними виявилися не лише військові ресурси, а й моральна стійкість суспільства, ефективна мобілізація та готовність захищати державу.

Разом із тим існують і важливі відмінності. Сучасна війна відбувається в умовах глобалізованого світу, цифрових технологій та широкої міжнародної підтримки України.

Дидактична вправа «Три висновки».

1. Що є спільним між двома війнами.
2. Що є принципово відмінним.
3. Чого навчає це порівняння сучасну Україну.

Робота з історичною мапою.

Учні визначають:

- держави-партнери України;
- напрями військової та економічної допомоги;
- роль санкційної політики.

Дискусійне питання.

«Чому світ відреагував на події 2022 р. значно активніше, ніж на анексію Криму у 2014 р.?»

5. Історичні паралелі між Зимовою війною та сучасною російсько-українською війною.

Інтерактивна вправа «Історичний конструктор».

Зимова війна	Російсько-українська війна
Майнільський інцидент	Фейкові заяви про «українські диверсії»
Уряд Куусінена	«ДНР» та «ЛНР»

	Захист Ленінграда	«гарантії безпеки РФ»
	Радянська пропаганда	Концепція «денацифікації»
	Підсумкове питання. «Чому історичні аналогії є корисними, але потребують обережності?»	
V. Закріплення знань учнів	Дидактична вправа «Три рівні аналізу». Учні формулюють: • факт; • історичне пояснення; • власний висновок. Приклад: • Факт: Росія створювала маріонеткові політичні структури. • Пояснення: це було способом легітимації агресії. • Висновок: імперська політика потребує ідеологічного виправдання. Дидактична вправа «Історичні паралелі». • Майнільський інцидент; • уряд Куусінена О. В.; • тактика «motti»; • виключення СРСР із Ліги Націй. ▪ міжнародна реакція на агресію; ▪ маневрена тактика малих мобільних груп; ▪ привід для початку війни; ▪ створення маріонеткового уряду. Фронтальне опитування. 1. Які головні причини повномасштабної війни?	

	2. Чому український спротив виявився ефективнішим, ніж очікувала Росія? 3. Яку роль відіграє міжнародна підтримка? 4. Чим сучасна інформаційна війна відрізняється від пропаганди XX ст.?
VI. Підведення підсумків уроку	Учитель: Сучасна російсько-українська війна стала не лише військовим конфліктом, а й боротьбою за модель майбутнього Європи, право народів на незалежність та збереження міжнародного правопорядку. Історичне порівняння із Зимовою війною демонструє, що імперська політика Росії має глибоку історичну тяглість. Водночас український спротив показав, що навіть держава з меншими ресурсами здатна успішно оборонятися завдяки суспільній консолідації, міжнародній підтримці та високій мотивації громадян. Історія важлива не лише для знання минулого. Вона дозволяє розуміти механізми маніпуляції, бачити небезпеки авторитаризму та формувати здатність критично оцінювати сучасні події
VII. Інструктаж з виконання домашнього завдання	1. Опрацювати відповідний параграф підручника (Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2024. 272 с.). 2. Творче завдання (на вибір учня): • підготувати есе (250–300 слів) на тему: «Уроки Зимової війни для стратегії перемоги сучасної України», або «Чому історичні аналогії допомагають зрозуміти сучасну російсько-українську війну?»;

	• створити порівняльну ментальну мапу на тему: «Анатомія асиметричного спротиву: Зимова війна (1939–1940) та перші місяці повномасштабної війни в Україні (2022)»; • створити порівняльну таблицю: «Зимова війна 1939–1940 рр. та російсько-українська війна: спільне й відмінне»; • підготувати короткий аналіз одного прикладу російської пропаганди та визначити використані маніпулятивні прийоми.
--	--

Додаток Б

Матеріали мультимедійних та аудіовізуальних джерел

з історії Зимової війни

Мова	Назва матеріалу	Автор / канал	Посилання	Характеристика та науково-методичний потенціал
Українська	Зимова війна: як Фінляндія дала відсіч СРСР	Історія Без Міфів	http://www.youtube.com/watch?v=nxC0zq-uXys	Комплексний аналіз причин, дипломатичного контексту, перебігу та наслідків радянсько-фінської війни 1939–1940 рр. Придатний для використання під час вивчення міжнародних відносин напередодні Другої світової війни.
Українська	Зимова війна: як СРСР отримав по зубах, а Фінляндія зберегла державу (1939–1940)	WAS: Популярна історія	http://www.youtube.com/watch?v=F1n_npUuF84	Хронологічний виклад ключових подій конфлікту із залученням статистичних даних та військово-політичного аналізу.
Українська	Як Фінляндія РОЗГРОМИЛА війська СРСР?	Базована Історія	http://www.youtube.com/watch?v=8IJtMGyC5bA	Аналіз причин ефективного фінського спротиву. Особлива увага приділяється тактиці «мотті» та маневреній обороні.
Українська	Параграф: Історія Зимової війни	Ми – Україна	https://www.youtube.com/	Огляд Майнільського інциденту, лінії Маннергейма та

			watch?v=J9LgRgsGs20	участі вихідців з України у війні.
Українська	Як фінські ЛИЖНИКИ знищили 45 000 од. радянської армії? – Тактика «Мотті» Зимова війна	Історичні Відкриття Українською	https://www.youtube.com/watch?v=3BjpzlsGJ0k	Тактичний розбір битви під Суомуссалмі та особливостей асиметричного ведення війни.
Українська	Радянсько-фінська війна / Як Фінляндія зберегла незалежність / Уроки історії	Історія для тебе!	https://www.youtube.com/watch?v=yzz8UcgV8aY	Аналіз причин провалу радянського блицкригу та чинників збереження фінської державності.
Англійська	Soviet Invasion of Finland: Winter War 1939–40 (Documentary)	Real Time History	http://www.youtube.com/watch?v=Dmb8IJjk9U8	Документальний матеріал із використанням анімованих карт, що висвітлює військову стратегію та оперативну динаміку бойових дій.
Англійська	The Winter War (1939) Showdown of Finland vs Russia (Part 1 of 2) DOCUMENTARY	Invicta	http://www.youtube.com/watch?v=hq97DtfX1UE	Аналіз структури армій, військової логістики та тактики на початковому етапі війни.
Англійська	The Winter War (1939) Showdown of Finland vs Russia (Part 2 of 2) DOCUMENTARY	Invicta	https://www.youtube.com/watch?v=Sa	Продовження аналізу бойових дій із акцентом на стратегічні зміни та еволюцію тактики сторін.

			64tMnyboc	
Англійська	Winter War 1939–1940 Finland vs USSR – Animated Documentary	Anttimation	https://www.youtube.com/watch?v=9RtudZkv9_E	Висвітлення впливу сталінських репресій на боєздатність Червоної армії та гуманітарних наслідків війни.
Англійська	The Winter War in 8 Minutes	Satz History	https://www.youtube.com/watch?v=ty6jFwi0fc0	Стислий огляд ключових етапів війни, оборони лінії Маннергейма та кадрових змін у радянському командуванні.
Англійська	The Soviet-Finnish Winter War – Dr. John Suprin	Dole Institute of Politics	https://www.youtube.com/watch?v=xU14C0VvN5k	Академічна лекція, присвячена проблемам радянської логістики, тактики оточення та військових реформ.
Англійська	Winter War – Soviet Finnish 1939–1940 War – FULL 3d DOCUMENTARY	Kings and Generals	https://www.youtube.com/watch?v=1Uk5bY22RSE	3D-реконструкція бойових дій із деталізованим аналізом фронтових операцій.
Фінська	Talvisota – veteraanit kertovat / Tarvasradion tuotantoa	Suku-uutiset	http://www.youtube.com/watch?v=v2Oi0Lzq8mo	Усноісторичні свідчення фінських ветеранів війни. Джерело для антропологічного аналізу війни.
Фінська	Talvisota	Petteri Mikkonen	http://www.	Сучасна фінська інтерпретація

			youtube.com/watch?v=tg7_rfhPV4E	боротьби за незалежність і національне виживання.
Фінська	Talvisota – Puolustusvoimien suuri onnistuminen	V-P (Veli-Pekka Leivo)	https://www.youtube.com/watch?v=SZRUGX2i47Q	Аналіз чинників успіху Сил оборони Фінляндії у протистоянні чисельно переважаючому противнику.
Фінська	Talvisodan alku – hyökkäys ilman sodanjulistusta	V-P (Veli-Pekka Leivo)	https://www.youtube.com/watch?v=C6SgkwzYTJg	Дослідження Майнільської провокації та порівняння із радянською політикою щодо країн Балтії.
Фінська	Talvisodan alku – Neuvostoliiton tavoitteet ja suunnitelmat	V-P (Veli-Pekka Leivo)	https://www.youtube.com/watch?v=lnvc20gJ8iw	Архівний аналіз наступальних планів СРСР та причин невдачі швидкої окупації Фінляндії.
Фінська	Molotov talvisodasta, rauhansopimuksesta ja kansainvälisestä tilanteesta maaliskuussa 1940	V-P (Veli-Pekka Leivo)	https://www.youtube.com/watch?v=pWetJaWoLR_I	Системні помилки СРСР, чистки в армії та аналіз промови Молотова В. М.
Шведська	Vinterkriget – När Finland trotsade Stalins Röda armé	Historiska poddar	http://www.youtube.com/watch	Геополітичний контекст війни та роль скандинавських

			?v=kc5Z-f-7IY	держав у підтримці Фінляндії.
Шведська	Krigsveteranen Orvar Nilsson Pratar Om Finska Vinterkriget	fellahta	http://www.youtube.com/watch?v=NrhIIs8lWpI	Свідчення про участь шведських добровольців у війні на боці Фінляндії.
Шведська	Sveriges och Finlands historia, 1939–1945	Hanaholmen – Kulturcentrum för Sverige och Finland	https://www.youtube.com/watch?v=Cr_gFqVYCDu8	Висвітлення гуманітарного виміру війни та евакуації фінських дітей до Швеції.
Шведська	Finska krigsbarn / Suomalaiset sotalapset Ruotsissa	Riksarkivet Sverige	https://www.youtube.com/watch?v=b6FXtWzKR8s	Архівні документи про долю 70 тисяч евакуйованих до Швеції дітей.
Російська	Тайны Финской войны. Документальный фильм с предисловием Кирилла Набутова	Кирилл Набутов	https://www.youtube.com/watch?v=nUmbvbYyIOY	Критичний перегляд радянських історичних міфів щодо Майнільського інциденту, уряду Куусінена та реального масштабу втрат СРСР.